

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА ЖУРНАЛІСТИКИ**

Кваліфікаційна робота магістра

На тему «Висвітлення ромської тематики в публікаціях українських медіа у
період російської агресії проти України»

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0612-ж-з
Спеціальності 061 «Журналістика»
(освітня програма «Журналістика»)

Радченко Я. Д.

Керівник: к. соц. ком., ст. викл.

Виговська Н. А.

Рецензент: к. соц. ком. н., доц.

Баранецька А. Д.

ЗМІСТ

Реферат.....	3
Завдання.....	7
Вступ.....	9
Розділ 1. Права людини у сучасній журналістиці.....	13
1.1. Розуміння та становлення адвокаційної журналістики.....	13
1.2. Права людини у контексті професійних і етичних стандартів українських засобів масової інформації.....	20
1.3. Ромська тематика у конфліктно-чутливій журналістиці.....	27
Розділ. 2. Висвітлення ромської тематики у вітчизняних ЗМІ у контексті війни в Україні.....	33
2.1. Функціонування ромських медіа з початку війни на Сході України (2014-2022 р.р.) та у період повномасштабного вторгнення.....	33
2.2. Репрезентація ромів як учасників російсько-української війни у журналістських матеріалах всеукраїнських медіа «Суспільне Новини» та «Hromadske».....	40
2.3. Основні тенденції висвітлення злочинів на ґрунті ромофобії з 2014 по 2023 роки у медіа «Українська правда» та «Радіо Свобода».....	48
Розділ 3. Ромська тематика як складова діяльності українських ЗМІ: аналіз і рекомендації.....	60
3.1. Аналіз основних помилок у матеріалах на ромську тематику на основі моніторингу онлайн-медіа, які функціонують у західних регіонах України.....	60
3.2. Принципи роботи з контентом на ромську тематику на прикладі матеріалів правозахисного видання «ZMINA».....	68
3.3. Рекомендації щодо покращення висвітлення ромської тематики у медіа під час кризових періодів: аналіз експертних інтерв'ю.....	76
Висновки.....	86
Список використаної літератури.....	90
Декларація академічної доброчесності.....	98

РЕФЕРАТ

Тема магістерської роботи: Висвітлення ромської тематики в публікаціях українських медіа у період російської агресії проти України.

Обсяг основного тексту: 81 сторінка.

Кількість використаних джерел: 75.

Мета дослідження – охарактеризувати основні особливості висвітлення ромської тематики українськими журналістами онлайн-медіа під час російсько-української війни з 2014 по 2023 роки.

Мета роботи передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати становлення української адвокаційної журналістики;
- 2) визначити особливості репрезентації ромів у медіа як учасників російсько-української війни;
- 3) класифікувати основні порушення, які зустрічаються в українських інтернет-медіа під час висвітлення ромської тематики;
- 4) систематизувати помилки, яких припускаються регіональні онлайн-медіа, які працюють у західних регіонах України (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька, Рівненська та Хмельницька області), під час роботи з ромською тематикою;
- 5) зібрати та узагальнити експертні поради щодо коректного висвітлення ромської тематики.

Об'єктом дослідження є ромська тематика у вітчизняних медіа у період війни на Сході України та під час повномасштабної війни.

Предметом дослідження є статті та новини у медіа «Chiriklo», «Roma.UA», «Суспільне Ужгород», «Суспільне Новини», «Hromadske», «Українська правда», «Радіо Свобода», «Zaxid.net», «Закарпаття онлайн», «ZMINA» за період квітень 2014 – грудень 2023 р.р.

Отримані результати. Проаналізовано основні аспекти становлення української адвокаційної журналістики. Досліджено ромські медіа «Chiriklo» та «Roma.UA», а також проєкт «Романо джівіпен», який виходить на «Суспільне

Ужгород», для виявлення особливостей функціонування ромських медіа у період війни. Розглянуто матеріали всеукраїнських медіа «Суспільне Новини» та «Hromadske» задля визначення головних особливостей репрезентації ромів у засобах масової інформації як учасників російсько-української війни. Вивчено регіональні медіа «Zaxid.net» та «Закарпаття онлайн» на наявність помилок – порушень журналістських стандартів, професійної етики та медійного законодавства. Відслідковано основні тенденції висвітлення теми злочинів на ґрунті ненависті є у медіа «Українська правда» та «Радіо Свобода». Як приклад якісного ЗМІ досліджено видання «ZMINA» – розглянуто його редакційну політику, а також узагальнено правила, якими керуються журналісти під час створення чутливих матеріалів. Насамкінець зібрано поради журналісток Ірини Виртосу, Олександри Горчинської та Ірини Небесної, а також ромських діячів Юліана Кондура та Анжеліки Белової щодо коректного висвітлення ромської тематики.

Ключові слова: роми, ромська тематика, правозахисна журналістика, адвокаційна журналістика, журналістська етика, професійні стандарти.

SUMMARY

The master's paper is dedicated to the coverage of the Roma topics in the publications of the Ukrainian media during the period of Russian aggression against Ukraine.

The object of the work is the Roma the same in the domestic media during the war in the East of Ukraine and during the full-scale Russian-Ukrainian war.

The main aim of the paper is to characterize the features of the coverage of Roma issues by Ukrainian online media journalists during the Russian-Ukrainian war.

It determined the accomplishment of such objectives as:

- to analyze the development of Ukrainian advocacy journalism;
- to determine the features of Roma representation in the media as participants in the Russian-Ukrainian war;
- to investigate the mistakes made by regional online media operating in Western regions of Ukraine (Lviv, Ivano-Frankivsk, Ternopil, Volyn, Zakarpattia, Chernivtsi, Rivne, and Khmelnytskyi regions) when dealing with Roma issues;
- to classify the main violations encountered in Ukrainian internet media when covering Roma topics;
- to gather and summarize expert advice on the proper coverage of the Roma topic.

The article analyzes the main aspects of the development of Ukrainian advocacy journalism. Roma media outlets “Chiriklo” and “Roma.UA”, as well as the project “Romano Dzhipen”, which airs on “Suspilne Uzhgorod”, are studied to identify the features of Roma media functioning during the war period. The materials from nationwide media “Suspilne Novyny” and “Hromadske” are examined to determine the main features of Roma representation in the media as participants of the Russian-Ukrainian war. Regional media outlets “Zaxid.net” and “Zakarpattya Online” are analyzed for mistakes – violations of journalistic standards, professional ethics and media legislation. The main trends in covering of

hate crimes in the media “Ukrainska Pravda” and “Radio Svoboda” are tracked. As an example of quality and exemplary journalism, the publication “ZMINA” media was investigated – its editorial policy was discussed, and the rules followed by journalists when creating sensitive materials were summarized. Finally, the experts Iryna Virtosu, Oleksandra Gorchynska and Iryna Nebesna, as well as Roma activists Julian Kondur and Angelika Bielova, were interviewed for advices, how media can properly cover Roma topics.

The scientific novelty lies in the fact that we analyzed the Roma and national media in terms of their presentation of Roma-related materials in the context of the war in the East and the full-scale invasion of Russian troops into Ukraine.

Key-words: Roma, Roma issues, human rights journalism, advocacy journalism, journalistic ethics, professional standards.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет журналістики
Кафедра журналістики
Рівень вищої освіти – магістр
Спеціальність 061 журналістика
Освітня програма 061 журналістика

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
« _____ » _____ 20__ року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА
СТУДЕНТЦІ Радченко Яні Дмитрівні**

1. Тема роботи «Висвітлення ромської тематики в публікаціях українських медіа у період російської агресії проти України», керівник роботи Виговська Наталія Анатоліївна, к. н. із соц. ком, ст. викл., затверджені наказом ЗНУ від « _____ » _____ 20__ року № 660-с від 03.05.2023.
2. Строк подання студентом роботи (проєкту) – 15 лютого 2024 року.
3. Вихідні дані до роботи – наукові праці таких вітчизняних та закордонних учених, які розглядали теоретичні положення ромської тематики в медіа – І. Виртосу, І. Дирда, І. Когут, І. Кузіна, А. Костовська, О. Кислова, О. Лептуга, П. Мірошніченко, Є. Розенхафт, К. Сіріньок-Долгарьова, К. Шендеровський.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): 1) проаналізувати основні аспекти становлення української адвокаційної журналістики; 2) простежити тематичне спрямування ромських медіа «Chiriklo» та «Roma.UA», а також проєкту «Романо джівіпен», який виходить на «Суспільне Ужгород»; 3) розглянути матеріали всеукраїнських медіа «Суспільне Новини» та «Hromadske» для визначення головних особливостей репрезентації ромів у засобах масової інформації як учасників російсько-української війни; 4) вивчити регіональні медіа «Zaxid.net» та «Закарпаття онлайн» на наявність порушень журналістських стандартів, професійної етики та медійного законодавства; 5) відслідкувати основні тенденції висвітлення теми злочинів на ґрунті ненависті є у медіа «Українська правда» та «Радіо Свобода»; 6) дослідити приклади якісних матеріалів на ромську тематику, опублікованих на сайті «ZMINA», простеживши

дотримання редакційної політики та стандартів, журналістами цього медіа;
7) зібрати експертні поради медійників та ромських активістів щодо коректного висвітлення питань, пов'язаних з ромами, у засобах масової інформації.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Виговська Н. А., к. соц. ком.	01.09.2023	01.09.2023
Розділ 1	Виговська Н. А., к. соц. ком.	25.09.2023	25.10.2023
Розділ 2	Виговська Н. А., к. соц. ком.	01.10.2023	01.12.2023
Висновки	Виговська Н. А., к. соц. ком.	01.12.2023	15.01.2023

7. Дата видачі завдання 5 травня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи (проєкту)	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз;	червень – вересень 2023	виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	вересень 2023	виконано
3.	Написання вступу	вересень 2023	виконано
4.	Написання теоретичних розділів	вересень – листопад 2023	виконано
5.	Написання практичного розділу	грудень 2023	виконано
6.	Формулювання висновків	січень 2023	виконано
7.	Проходження нормоконтролю	лютий 2023	виконано
8.	Одержання відгуку та рецензії	січень – лютий 2024	виконано
9.	Захист	березень 2024	виконано

Студент

Керівник роботи (проєкту)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер

Я. Д. Радченко

Н. А. Виговська

О. В. Усманова

ВСТУП

У сучасному інформаційному просторі онлайнві медіа виступають ключовим каналом інформування населення та формування громадської думки, впливаючи на сприйняття та осмислення подій, що відбуваються навколо. В умовах збройних конфліктів, зокрема й таких як війна Росії проти України, якісна присутність різних соціальних тем у медіапросторі стає особливо важливою.

Висвітлення питань, пов'язаних з ромською тематикою, також має соціокультурну значущість, оскільки ця етнічна спільнота під час кризових ситуацій стає особливо вразливою. Відтак, вона потребує певної підтримки, зокрема й інформаційної. Натомість, часто отримує упереджене ставлення та посилення негативних стереотипів у засобах масової інформації.

Актуальність теми дипломної роботи полягає у необхідності ретельного вивчення питання висвітлення українськими журналістами ромської тематики у вітчизняних медіа у контексті збройної агресії РФ проти України. Важливість цієї наукової розвідки пов'язана з розширенням зони бойових дій: з початку повномасштабної війни ще більше ромів стали переселенцями, біженцями, опинилися в окупації або вступили до лав Збройних сил України. Через це вони все частіше з'являються у матеріалах ЗМІ – як у позитивному, так і у негативному контекстах.

Мета цієї дипломної роботи полягає в тому, щоб охарактеризувати особливості висвітлення ромської тематики українськими журналістами онлайнвих медіа під час російсько-української війни.

У зв'язку з поставленою метою постають такі *завдання*:

- проаналізувати становлення української адвокаційної журналістики;
- визначити особливості репрезентації ромів у медіа як учасників російсько-української війни;
- класифікувати основні порушення, що зустрічаються в українських інтернет-медіа під час висвітлення ромської тематики;

– систематизувати помилки, яких припускаються регіональні онлайн-медіа, які працюють у західних регіонах України (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька, Рівненська та Хмельницька області), під час роботи з ромською тематикою;

– зібрати та узагальнити експертні поради щодо коректного висвітлення ромської тематики.

Об'єктом дослідження є ромська тематика у вітчизняних медіа у період війни на Сході України та під час повномасштабної війни.

Предметом дослідження є статті та новини у ромських медіа «Chiriklo», «Roma.UA» та проєкті «Романо дживіпен» на «Суспільне Ужгород», всеукраїнських медіа «Суспільне Новини», «Hromadske», «Українська правда» та «Радіо Свобода», регіональних медіа «Zaxid.net» та «Закарпаття онлайн», а також виданні «ZMINA» за період квітень 2014 – грудень 2023 років.

У дипломній роботі використано таку комбінацію *методів* дослідження: спостереження, порівняння, текстологічний аналіз мовних засобів в онлайн-медіа, якісний контент-аналіз, визначення, інтерпретація, опитування експертів, узагальнення, опис та індукція.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають праці таких вітчизняних та закордонних учених як: І. Виртосу, І. Дирда, І. Когут, І. Кузіна, А. Костовська, О. Кислова, О. Лептуга, П. Мірошниченко, Є. Розенхафт, К. Сірінюк-Долгарьова, К. Шендеровський, Д. Янагізав-Дротт.

Теоретичне та практичне значення цього дослідження полягає в розширенні розуміння роботи онлайн-медіа з ромською тематикою в умовах збройних конфліктів. Результати цієї наукової роботи можуть стати корисними для національних і регіональних редакцій та журналістських колективів у процесі покращення та адаптації своїх підходів до висвітлення ромської тематики загалом та зокрема під час війни. Крім того, ця наукова праця може послугувати основою для подальших досліджень в області впливу медіа на сприйняття ромської громади в умовах криз та конфліктів, зокрема й таких як повномасштабна війна та період після неї.

Наукова новизна одержаних результатів:

Уперше:

- здійснено аналіз ромських та загальнонаціональних медіа на предмет представлення у них матеріалів на ромську тематику у контексті війни на Сході та повномасштабного вторгнення російських військ в Україну;
- досліджено принципи роботи з контентом на ромську тематику на прикладі інформаційних та аналітичних матеріалів видання «ZMINA»;
- визначено основні ролі ромів в медійних матеріалах;
- систематизовано рекомендації експертів щодо висвітлення ромської тематики в умовах збройного конфлікту в національних і регіональних медіа.

Удосконалено:

- кількісно-якісні параметри у дослідженні ромської тематики в національних і регіональних медіа;
- правила коректного висвітлення ромської тематики в медіа.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження висвітлення ромської тематики у всеукраїнських та регіональних ЗМІ у контексті адвокаційної та чутливої журналістики.

На основі опрацьованої літератури було створено три журналістських матеріали:

1. Соціальна ізоляція, ігнорування потреб та множинна дискримінація: з чим стикаються українські роми, рятуючись від війни. *Видання «ZMINA»*. Ресурс: <http://surl.li/mzqjn> (дата звернення: 28.12.2022).
2. Від освіти та активізму до роботи в Раді Європи: історії ромських жінок Земфіри Кондур та Віоли Попенко. *Видання «ZMINA»*. Ресурс: <http://surl.li/pqgox> (дата звернення: 03.11.2023).
3. «Обмежені можливості» та «нетрадиційна орієнтація»: як новий український серіал «Встигнути до 30» поширює стереотипи та мову ворожнечі. *Видання «ZMINA»*. Ресурс: <http://surl.li/pqgoz> (08.11.2023).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження представлені:

1. У фаховій статті «Підходи онлайн-медіа до висвітлення ромської тематики в період повномасштабної війни», опублікованій у 2023 року у № 3 (55) періодичного наукового видання «Держава та регіони».

2. У текстовій публікації «Специфіка ромської тематики у новинах українських медіа під час повномасштабної війни», підготовленій у рамках Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми медіапростору», що відбулася 6 квітня 2023 року у Києві.

3. У текстовій публікації «Romaphobia in the lens of journalism: an analysis of media coverage of ethnic hate crimes during a full-scale war», підготовленій у межах Міжнародної науково-практичної конференції «Європейські цінності і медійні стандарти: контекст російсько-української війни», що відбулася 19-20 жовтня 2023 року у Запоріжжі.

4. У текстовій публікації «Specifics of coverage of the genocide of the Roma and Jewish population of Ukraine in the human rights media “ZMINA”», що була підготовлена у межах Міжнародної онлайн-конференції «Політика пам'яті: досвід Європи для України», яка відбулася 17-18 листопада 2023 року у Запоріжжі.

Крім того, у період написання магістерської роботи, було здобуто перші місця в таких професійних конкурсах.

1. Сьомий Конкурс журналістських матеріалів на гендерну тематику, що проходив у 2023 році.

2. Конкурс для молодих журналістів, редакторів, медіаменеджерів «25 до 25» від Media Development Foundation, що проходив у 2023 році.

3. Конкурс статей та матеріалів на правозахисну тематику від громадської організації «Альянс.Глобал» та Національний Параюридичний Хаб.

Структура магістерської роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів (одного теоретичного та двох практичних), висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний обсяг роботи – 81 сторінка. Список використаних джерел містить 75 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ПРАВА ЛЮДИНИ У СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ

1.1. Розуміння та становлення адвокаційної журналістики

Адвокаційна журналістика, яку дослідники також часто називають правозахисною, виступає одним з ключових інструментів правозахисту та сприяє соціальній справедливості. Зростання суспільної свідомості, підвищення обізнаності та підтримка з боку громадських ініціатив та правозахисних організацій роблять адвокаційну журналістику невід'ємною складовою сучасного медійного простору.

Адвокаційна журналістика (*від англ. advocacy journalism*) – це напрям журналістики, спрямований на зміни у соціальній, політичній, економічній сферах. Іноді адвокаційну журналістику пов'язують із захистом інтересів чи прав вразливих груп населення, проте, насправді, це стосується не тільки гострих соціальних проблем, а й питань зі сфер освіти, працевлаштування, політики, економіки, екології, медицини тощо [1, с. 12-13].

Журналістикознавці Н. Островська та К. Шендеровський вважають, що у широкому значенні адвокаційна журналістика – це тематична спеціалізація, що охоплює велике коло тем, як традиційних (інтеграція та розвиток людини у суспільстві), так і нових (чутливо-конфліктні теми в умовах війни, представлення голосів людей з вразливих груп населення тощо).

У вузькому значенні, це інформаційний супровід змін у політиці, правозахисного активізму, боротьби за права вразливих груп населення. Ключову роль тут відіграє персональна включеність журналіста у ці зміни під час створення новинних матеріалів та аналітичних статей [37, с. 116].

Тож, в адвокаційній журналістиці медійники не є сторонніми спостерігачами, як у традиційних медіа. Вони беруть активну участь у зміні ситуації чи розв'язанні конфлікту, висловлюють власну позицію, намагаються захистити тих, хто цього потребує. Тобто правозахисна журналістика, як і загалом адвокація, – це про залученість та співпричетність [7, с. 16].

На думку учених Ю. Любченко та П. Мірошниченка, особливістю правозахисної журналістики є те, що у центрі її уваги – люди, права та свободи яких можуть явно чи приховано обмежувати та знецінювати владні чи суспільні інституції, представники вагомих чи більших груп і спільнот.

«Внаслідок цього з часом така людина чи такі спільноти стають “невидимими” для суспільства, а їхні намагання заявити природні права на повагу до них як до людей і громадян можуть викликати несприйняття, ворожість, протидію з боку так званої “більшості”. У різний час і в різний спосіб дискриміновані в суспільстві групи в правозахисній журналістиці називають “конфліктно-чутливими” чи “конфліктно-вразливими”, а тематику чи проблематику журналістських матеріалів про них, зрозуміло, “конфліктно-вразливою (чутливою)”», – наголошують дослідники [29, с. 50].

Говорячи про появу адвокаційної журналістики, науковиця Т. Іванюха називає її однією з форм соціально відповідальної медіадіяльності, є надбанням ХХ ст., оскільки почала формуватися в державах з розвиненими традиціями народовладдя й парламентаризму за часів американської макрейкерської журналістики, тобто у період 1900-1920-ті рр. Згодом Комісія з питань свободи преси, яка була створена в 1942 році, назвала адвокаційну журналістику концепцією соціальної відповідальності. «Комісія висунула тезу про відповідальність преси перед суспільством і вимогу, що медіадіяльність має забезпечувати гармонійний розвиток суспільства, зняття напруженості, розв’язання конфліктних ситуацій, а також зробила висновок про необхідність державного регулювання журналістики», – зауважує науковиця [20, с. 37].

Більш сучасні закордонні дискусії щодо суті адвокаційної журналістики почалися на початку 2000-х років. Дослідник та практикуючий журналіст Д. Беррі казав, що мета цього різновиду журналістики полягає у тому, щоб «критично ставитися до дій влади та сприяти соціальним, політичним, культурним і економічним змінами» [69, с. 364].

Журналістикознавець Б. Салас називав такі американські медіа як «The Spotlight», «The Nation», «National Review» та британське видання «The

Economist» прикладами правозахисних видань і наголошував, що матеріали у них «базуються на фактах і мають особливу точку зору на проблему» [74, с. 32].

В Україні розвиток правозахисної журналістики розпочався у контексті складних викликів, які постали перед суспільством після здобуття незалежності в 1991 році. У кризові моменти журналісти відігравали важливу роль у виявленні порушень прав людини, викритті корупції та недодержання закону. Однак, як зазначають науковиці І. Виртосу та І. Марченко, сплеск розвитку адвокаційної журналістики відбувся у 2011 році, коли новостворений, але ще офіційно не зареєстрований Центр інформації про права людини (нині він має назву Центр прав людини «ZMINA») ініціював створення Журналістської мережі з прав людини. Ця спільнота об'єднала навколо себе людей, які займалися популяризацією тематики прав людини та цінностей громадянського суспільства медіа, захищали свободу слова та право на доступ до інформації, а також просували дотримання журналістами етичних стандартів [6, с. 8].

Згодом, у 2014-2015 роках, після Революції Гідності та початку бойових дій на Сході України, тема правозахисту стала більш затребуваною та важливою для медіа та українців загалом. Однією з причин цього стало те, що за декілька місяців в Україні відчутно збільшилася кількість людей з інвалідністю, а також почастишали випадки домашнього насильства, катувань у місцях несвободи, дискримінації та мови ворожнечі [6, с. 7].

Відтоді питання прав людини, механізми їх захисту, громадянський та медійний контроль за діяльністю влади у сфері прав людини стали не окремими аспектами роботи медіа, а невіддільними та взаємопов'язаними складовими сучасного журналістського процесу. Залучення представників медіа чи редакцій до національних або місцевих механізмів захисту прав людини сьогодні є їхнім професійним обов'язком [7, с. 18].

У 2013 році в українському науковому просторі з'явилася перша праця, у якій ґрунтовно описувалося явище правозахисної журналістики. Посібник для журналістів з активною громадянською позицією під назвою «Адвокаційна журналістика: світовий та український досвід» випустили представниці

правозахисного центру «Поступ» І. Виртосу та С. Бацюкова, які узагальнили досвід проведення кампаній просування громадських інтересів з урахуванням специфіки журналістської діяльності [1, с. 8].

За два роки після цього, у 2015 році, у рамках фестивалю Docudays.UA, активісти та журналісти обговорювали тодішнє становище української адвокаційної журналістики. Тоді журналіст видання «Грати» Максим Каменів казав, що слабкими сторонами адвокаційної журналістики може бути необ'єктивність, нерозмежування медійниками фактів від суджень, відстороненість та самоцензура. «Наприклад, не відстороненому журналісту набагато складніше писати матеріал про порушення прав людини з боку влади на контрольованій Україною території, ніж про такі ж порушення, але на території, яка не під контролем української армії. Це призводить до самоцензури – може відбутися відтермінування такого матеріалу в редакції до інших, більш сприятливих часів», – зауважив експерт [56].

Повномасштабна російсько-українська війна, на нашу думку, ще більше загострила проблему внутрішньої самоцензури та цензури в редакціях. Деякі матеріали видаляються після публікації або так і залишаються у чернетках через те, що медійники побоюються наслідків розкриття певних тем та переслідування з боку державних структур. Зокрема, це стосується висвітлення проблем, які наразі існують в українській армії або владі.

Вбачаємо розв'язання цієї проблеми першочерговою необхідністю, оскільки згідно з загальнонаціональним опитуванням, яке провів Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва наприкінці 2020 року, звернення до медіа українці вважають найефективнішим способом захисту своїх прав [18]. Відтак, цензура та самоцензура є явищами, які суперечать цілям адвокаційної журналістики та обмежують діяльність незалежних ЗМІ, негативно впливаючи на їхню роботу загалом.

Повертаючись до питання становлення та розвитку української правозахисної журналістики, варто згадати й про те, що вона як спеціалізація згодом з'явилася у закладах вищої освіти. У 2016 році в Інституті журналістики

КНУ імені Тараса Шевченка було створено відповідний курс, а у 2018 році й магістерську програму за напрямом «Соціально-правозахисна журналістика» (нині цей напрям називається «Правова журналістика») [5]. Наразі ж адвокаційна журналістика як обов'язкова чи вибіркова дисципліна існує у багатьох українських вишах, зокрема, й у Запорізькому національному університеті, що свідчить про затребуваність, актуальність та перспективність такого напрямку журналістики.

Учені Г. Беман і Д. Калдербенк, вивчаючи питання цілей правозахисної журналістики, наголошували на тому, що медіа, серед іншого, «мають здатність інформувати громадськість, об'єднувати віддалені світи та формувати знання і розуміння індивіда світу, у якому ми живемо. Вони можуть підвищити обізнаність суспільства, роз'яснити громадськості їхні права, і, перш за все, допомогти у моніторингу дотримання прав людини» [68, с. 12]. З цим твердження погоджується і українська науковиця О. Зенталь, яка переконана, що суспільство потребує отримання інформацію про захист своїх прав та законодавчу базу саме через медіа. У зв'язку з цим, в українському медіапросторі відбувається різке зростання питомої ваги матеріалів щодо висвітлення проблем, пов'язаних з віком, статтю та гендером, релігією і віросповіданням, свободою думки, правами дітей тощо. Ці питання повсякчас з'являються в онлайн-ових та друкованих медіа, на радіо та телебаченні, оскільки права людини пронизують усі сфери життя [19].

Українські медіазнавці Н. Островська та К. Шендеровський виділяють такі основні напрями адвокаційної журналістики:

- життя українців крізь призму розуміння та захисту прав людини;
- діяльність національних механізмів захисту прав людини;
- висвітлення результатів роботи правозахисних організацій;
- системні порушення прав людини в Україні;
- реалізація в Україні індивідуальних та колективних прав людини;
- доцільність застосування владою обмежень прав людини;
- висвітлення мирних демонстрацій та протестів в Україні;

- адвокація змін норм, рішень, правил;
- супровід адвокаційних кампаній;
- соціальні права [37, с. 116].

Крім того, вони відзначають такі спеціальні напрями правозахисної журналістики як:

- висвітлення локальних, місцевих правозахисних дій та ініціатив;
- висвітлення труднощів, проблем, успіхів, пов'язаних з реалізацією та захистом прав людини в місцях несвободи, а також пов'язаних з вразливими групами населення;
- висвітлення історії порушення, захисту конкретної людини;
- формування медійного образу правозахисників [37, с. 117].

Відтак, адвокаційна журналістика потребує спеціальної підготовки медійників. На думку науковиць Л. Чернявської та Н. Тяпкіної, фахівці у цій сфері мають знати основні положення, механізми та методи захисту прав людини, етику інформаційної підтримки вразливих груп населення [64, с. 124].

На цьому ж наголошують і знавці правозахисної журналістики І. Виртосу та К. Шендеровський, відзначаючи, що останніми роками тема прав людини хоч і стала більш привабливою для медіа, багато журналістів виявилися неготовими фахово її висвітлювати: використовувати коректну термінологію, зображати героїв з позицій прав людини, якоюсь мірою навіть «пропагувати» права людини, пропонувати рішення. «Ставлячись до теми прав людини зверхньо, вважаючи “звичайною” соціалкою, поза увагою журналістів залишається чимало замовчуваних тем. Наприклад, заборона катувань і неприпустимість нелюдського поводження у тюрмах, запобігання дискримінації за майновим станом чи проблема цькування в школі або ж самоврядування в ромських громадах», – зауважують медіаексперти [7, с. 21].

Говорячи про людиноцентризм у медіа, слід згадати також про інклюзивний підхід, який передбачає адвокаційна журналістика. Йдеться про включення різних груп населення у роботу медіа. Тобто усе, що стосується будь-якої групи населення – залежно від її ознак, таких як вік, стать,

національність, наявність чи відсутність інвалідності, мова чи соціальний стан, – має відбуватися за участі представників цієї групи. Цей підхід також називають «Нічого про нас без нас» [7, с. 19].

У цьому контексті також важливо відзначити, що діяльність правозахисної журналістики базується на відповідних нормативно-правових актах, які гарантують, приміром, право на участь у процесі ухвалення рішень. Одним з найвідоміших та найвагоміших таких актів є Загальна декларація прав людини, зокрема стаття 19, яка закріплює право на свободу переконань і вільне їх вираження, право невтручання у ці переконання і свободу вільно шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими доступними засобами [16]. Іншим важливим документом є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, а точніше стаття 25, у якій зазначається: «Кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників» [33].

Отже, адвокаційна журналістика – це важливий напрямок, спрямований на залученість до покращення різних сфер життя. Вона включає в себе не лише захист прав та інтересів вразливих груп, а й ведення інформаційного супроводу змін у політиці, правозахисному активізмі та боротьбі за права людини. Також слід відзначити, що у цьому типі журналістики медійники виступають не лише спостерігачами, але й активними учасниками змін.

Правозахисна журналістика загалом виникла як форма соціально відповідальної медіадіяльності у ХХ столітті. В Україні вона почала розвиватися, зокрема, завдяки створенню Журналістської мережі з прав людини у 2011 році, а ще більшої актуальності набула після Революції Гідності та початку війни на Сході. Нині, під час повномасштабної російсько-української війни, вона продовжує свій активний розвиток і вже зустрічається практично в усіх темах та галузях. Зокрема, це стосується теми воєнних злочинів, вчинених російськими окупантами на території України, порушень прав людини та громадянських свобод на тимчасово окупованих територіях.

1.2 Права людини у контексті професійних і етичних стандартів українських засобів масової інформації

У середовищі, насиченому потоком інформації, роль медіа є основоположною, адже вони несуть відповідальність за формування суспільної свідомості та взаєморозуміння. Українські ЗМІ, окрім виконання своєї основної інформаційної функції, зобов'язані дотримуватися високих професійних та етичних стандартів, основою яких є повага до прав людини.

У цьому контексті медіа виступають як агенти змін, що здатні впливати на руйнування стереотипів та упереджень. Якщо журналісти враховують принципи прав людини у своїй роботі, це призводить до формування безпечного інформаційного простору та сприяє прийняттю різноманітності, взаєморозумінню та взаємоповазі.

Перші спроби формування кодексу професійної етики журналістів відбулися в Швеції ще у 1900-х роках, але тоді створений документ так і не набув поширення. Тому, першим писаним та ухваленим журналістським етичним кодексом вважають «Хартію поведінки» (більш відому як «Хартія професійних обов'язків французьких журналістів»), яка була прийнята у 1918 році у Франції Національним синдикатом журналістів [37, с. 129].

У Хартії, серед іншого, зазначається, що наклеп, бездоказове звинувачення, фальсифікація документів, викривлення фактів, брехня є найсерйознішими професійними провинами.

Як відзначає дослідник Д. Меткалф, етичні кодекси набули більшої популярності з середини ХХ століття. Це було пов'язано з реакцією суспільства на випадки зловживань, таких як наукові та медичні злочини й небезпечні антигуманні експерименти під час нацистського режиму. Науковець каже, що в основу професійних кодексів у різних сферах лягали саморегуляція в професійній спільноті, повага до прав людини та урівноваження між ризиками для окремих осіб і користю для суспільства [72].

Тоді, у 1954 році, на II всесвітньому Конгресі Міжнародної федерації журналістів, була прийнята Міжнародна декларація принципів поведінки

журналістів, яка унормувала ті загальновідомі та більш прогресивні принципи поведінки працівників медіагалузі, якими ми оперуємо й сьогодні. Її проголосили стандартом професійної поведінки працівників ЗМІ, які займаються збиранням, передачею, розповсюдженням і коментуванням новин та інформації, висвітленням подій [13].

«Першою заповіддю журналіста» у цій декларації називають повагу до правди і права суспільства знати правду. «Журналіст дотримується законів своєї країни, але в тому, що стосується виконання свого професійного обов'язку, він визнає юрисдикцію тільки своїх колег, відкидаючи будь-які спроби тиску і втручання з боку уряду чи інших осіб», – зазначається у документі.

Згодом, під час зустрічей міжнародних і регіональних організацій журналістів, що відбувалися під егідою ЮНЕСКО в період з 1978 по 1983 роки, було сформовано «Міжнародні принципи професійної етики в журналістиці». Їх ухвалили на Четвертій консультативній нараді, яка відбулася 20 листопада 1983 року в Парижі і об'єднала 400 тисяч журналістів з різних країн світу [74, с. 309].

Таких міжнародних принципів – 10, і описані вони доволі лаконічно:

1. Право людей на отримання правдивої інформації.
2. Вірність журналіста об'єктивній реальності.
3. Соціальна відповідальність журналіста.
4. Професійна чесність журналіста.
5. Загальнодоступність засобів масової інформації й участь громадськості в їх роботі.
6. Повага приватного життя і людської гідності.
7. Повага до громадських інтересів.
8. Повага до загальних цінностей і багатоманіття культур.
9. Усунення війн і іншого зла, що протистоїть людству.
10. Сприяння новому міжнародному порядку в галузі інформації.

У 2004 році в Україні ухвалили і власний єдиний стандарт роботи – «Кодекс етики українського журналіста». Остання редакція цього документа

відбулася у 2013 році на з'їзді підписантів Кодексу. Текст кілька разів змінювали та доповнювали [44, с. 121].

Цей кодекс етики чинний і зараз. Він встановлює основні етичні засади для українських журналістів та служить своєрідним компасом для медійників у їхній роботі, допомагаючи уникати ситуацій, у яких може виникнути конфлікт інтересів чи порушення професійних норм. Зокрема, там йдеться про важливість неупередженого висвітлення судових справ, а також заборону дискримінації через мову, національне, регіональне чи соціальне походження.

У документі міститься 19 статей. Вони написані на основі прав і свобод людини, викладених у Загальній декларації прав людини, Всесвітній Хартії свободи преси ООН, Декларації принципів поведінки журналіста Міжнародної Федерації журналістів, Конституції України та українського законодавства [23].

На «Кодексі етики українського журналіста» базується діяльність Комісії з журналістської етики – органу саморегуляції роботи журналістів та редакцій в Україні, який вивчає конфліктні ситуації у медіа та пропонує варіанти їхнього розв'язання. Місія Комісії полягає у сприянні дотриманню професійних етичних стандартів в українських медіа та формуванню запиту суспільства на якісну журналістику [41].

Крім того, в Україні також існують шість професійних стандартів журналістської діяльності, визнаних більшістю українських медійних організацій (Інститут Масової Інформації, Детектор Медіа, Інститут демократії імені Пилипа Орлика, Інтерньюз-Україна, Комісія з журналістської етики). Вони базуються на засадах редакційних політик таких світових засобів масової інформації, як BBC, Reuters, Deutsche Welle тощо [17].

Тож йдеться про такі стандарти як:

- баланс думок і точок зору (журналіст забезпечує всебічність та безсторонність висвітлення події);
- оперативність (журналіст має максимально оперативно та актуально висвітлювати події, але не ціною порушення інших стандартів);

- достовірність (кожен факт, що подається у матеріалі, повинен мати ідентифіковане та надійне джерело інформації);
- відокремлення фактів від коментарів (усі коментарі самого журналіста мають бути чітко відокремлені від фактів та коментарів експертів);
- точність (медіа мають поширювати лише правдиву інформацію);
- повнота (у новинах має бути відповідь на питання: що, де, коли сталося; в аналітиці також мають бути відповіді на питання – чому сталося і до чого це призведе, а також коментарі експертів) [45].

Як у Кодексі етики, так і переліку українських стандартів журналістики, жодного разу не згадується слово «війна». У зв'язку з цим, після початку війни на Сході України, а потім і у період повномасштабної війни, постало питання актуальності цих документів та їхньої відповідності воєнному часу.

За часів АТО та згодом і ООС, такі українські медійні організації як Інститут масової інформації, Детектор медіа та інші формували рекомендації щодо правильного висвітлення журналістами теми війни. З початком повномасштабного вторгнення їхня кількість відчутно збільшилася, а контекст дещо змінився, тому пропонуємо зупинитися саме на розгляді відносно нових документів та рекомендацій.

Так, 26 лютого 2022 року Інститут масової інформації випустив пам'ятку щодо поведінки журналістів під час спілкування з військовими [39]. За кілька днів після цього, 3 березня, тодішній головнокомандувач Збройних сил України Валерій Залужний видав наказ №73, який регулює порядок акредитації представників ЗМІ під час воєнного стану, визначає перелік інформації, яку не можна розголошувати, встановлює порядок роботи журналістів в зоні ведення бойових дій [35]. Крім того, 31 березня 2022 року Управління зв'язків з громадськістю ЗСУ опублікувало рекомендації для журналістів [67]. У лютому 2024 ці рекомендації узагальнили та оновили [48].

Також у квітні 2022 року Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство оборони України та Медіарух дозволили журналістам оприлюднювати зроблені фото та відео з місць ведення бойових

дій по завершенню 12 годин для військових об'єктів та через 3 години – для цивільних об'єктів [55].

Більшість положень цих документів стосується безпекових питань: радять утриматися від публікації фото і відео, які можуть призвести до ідентифікації місць обстрілів, розголошення адрес, руху військової техніки та підрозділів, а також від публічної критики рішень та заяв спецслужб, відомств і ЗСУ. Також у цих пам'ятках та рекомендаціях міститься інформація про те, як журналістам забезпечити власну фізичну безпеку.

Водночас журналістка та медіатренерка О. Васіна наголошує, що для якісної незалежної журналістики стандарти й етика не є виправданням чи індульгенцією (відпущенням гріхів), а однією з опор ухвалення рішень, разом з громадянською позицією, емпатією і здоровим глуздом. «Журналістські стандарти залишаються актуальними, змінився контекст їхнього, і нашого існування. Кожна редакція і кожен спеціаліст шукають власні відповіді на складні питання: якщо я зараз опублікую цю історію, це допоможе притягти винуватих до відповідальності або закріпить певний шкідливий стереотип у суспільній думці? Матеріал зіграє на руку ворогові, чи для нашого суспільства буде гірше, якщо історію замовчувати?», – зауважує експертка [4].

Примітно, що у 2021 році Комісія з журналістської етики запустила серію пояснювальних відео про «Кодекс етики українського журналіста» простою мовою [14]. Після початку повномасштабної російсько-української війни, у січні 2023 року, КЖЕ продовжила серію пояснювальних відео про журналістські стандарти. Серед тем епізодів – інтерв'ю з полоненими, емоційно-забарвлена лексика та лайливі слова в матеріалах і дотримання стандартів під час війни [15]. З огляду на це, можемо припустити, що зі зміною новинного контексту, в Україні трансформувалися й етичні медіастандарти. На нашу думку, це пов'язано з тим, що тема війни, яка раніше висвітлювалася переважно нішевими медіа («АрміяІнформ», «Мілітарний») і до роботи в яких залучалися власне військові журналісти, нині стала загально поширеною.

Укорінення воєнної тематики, з якою вітчизняні медійники тепер змушені стикатися майже щоденно, стало каталізатором появи десятків курсів, що стосуються коректного висвітлення чутливих тем. Зокрема, йдеться про такі як курс Олександри Горчинської «Чутлива журналістика» та курс Маргарити Тулуп «Фокус – людина: робота медіа з чутливими темами» від Media Development Foundation. Тож питання етичних стандартів, яких мають дотримуватися українські журналісти під час бойових дій залишається на часі.

Ще у 2014 році медіаексперт та тренер І. Куляс зазначав, що у професійних правилах медійників є винятки. Вони з'являються тоді, коли абсолютне дотримання того чи іншого стандарту може призводити до різних небезпек – становить загрозу для життя військових ЗСУ або держави загалом. Так, медіаексперт радить детальніше перевіряти інформацію – отримувати підтвердження фактів від учасників події чи очевидців, не використовувати чужих зображень з зони бойових дій, джерело та достовірність яких викликає сумніви. Також важливо гарантувати анонімність тим, хто цього потребує, зокрема, жителям тимчасово окупованих територій чи тих місць, де ведуться активні бої. Крім того, є певні особливості застосування стандарту балансу думок. Наприклад, забороняється давати слово російським окупантам або їхнім симпатикам для пояснення позицій, що базуються на порушенні територіальної цілісності України [27].

Вважаємо доцільним також згадати й про принцип відокремлення фактів від суджень, коли це стосується коректної та правильної термінології для назви російських військових та влади. Комісія з журналістської етики радить писати «РФ», «Росія», «Володимир Путін» з великої літери, оскільки згідно з правилами українського правопису, ці слова є власними назвами та іменами, тому мають писатися з великої літери. Примітно, що також КЖЕ радить медійникам не вживати слів на кшталт «рашисти», «орки» для означення усіх росіян, зокрема, цивільних. У цьому експерти вбачають дискримінацію [36].

Журналістські стандарти, зокрема, під час війни, нерозривно пов'язані з правами людини, оскільки дотримання професійної етики у висвітленні питань,

пов'язаних з війною, визначає не лише якість інформації, але й впливає на захист основних прав та гідності осіб, задіяних у конфлікті.

Українська науковиця О. Теревус, розглядаючи питання професійних медійних стандартів, зазначає, що етична культура журналістів напряму залежить від загальнолюдської моралі, національної та особистої культури. На її думку, людяність, чесність та порядність є основними складниками етичної культури. «Журналісти (в ідеалі) мають стати взірцями моральності, а їхні журналістські матеріали повинні відповідати високим критеріям, серед яких на першому місці критерії істини та добра», – зазначає вчена [59, с. 63].

Тим часом журналістка та літературознавиця І. Славінська вважає, що журналісти, серед іншого, виконують роль «перекладачів» зі складної мови законів на зрозумілу для звичайних людей мову. Водночас, за її словами, чутливість до правової тематики не має сприйматись як особливе явище в сучасних засобах масової інформації, оскільки воно і так за замовчуванням закріплене стандартами журналістики [66].

Тож, на міжнародному та національному рівнях існують різноманітні стандарти та етичні кодекси для журналістів, які визначають норми професійної поведінки та відповідальності перед аудиторією. Ці правила зазвичай охоплюють загальноприйняті медійні принципи об'єктивності, точності та незалежності. Вітчизняні медіа адаптують ці міжнародні стандарти до українського контексту та особливостей суспільства. Цей підхід демонструє, що журналістська етика не є статичною, а постійно адаптується до змін у суспільному контексті, стаючи все більш чутливою до питання прав людини.

Такий динамічний розвиток журналістських стандартів сприяє трансформації та вдосконаленню журналістики в цілому. У майбутньому це сприятиме підвищенню рівня довіри громадськості до медіа та журналістської професії в цілому. Також важливо відзначити, що дотримання встановлених етичних норм дозволяє журналістам зберігати свою незалежність та автономність у висвітленні подій, не залежати від політичних чи економічних впливів і зберігати свою репутацію як об'єктивних інформаторів.

1.3 Ромська тематика у конфліктно-чутливій журналістиці

У період активного розвитку соціальної журналістики, висвітлення сенситивних тем, зокрема й таких, що стосуються етнічних спільнот, стає важливим завданням професійних ЗМІ. Наразі в Україні вже сформувався новий вид медіадіяльності – чутлива журналістика, яку також називають конфліктно-чутливою. Її основною особливістю є врахування етичних і соціокультурних аспектів під час висвітлення інформації.

Одним з ключових напрямків конфліктно-чутливої журналістики є ромська тематика, яка вирізняється не лише культурною та історичною специфікою, але й присутністю соціальних конфліктів. Ця тема не тільки збагачує інформаційний простір, але й вимагає уваги до законодавства, яке регулює медійну сферу, оскільки воно вказує на необхідність об'єктивного та справедливого висвітлення подій, уникаючи стереотипів та дискримінації.

У зв'язку з тим, що поняття конфліктно-чутливої журналістики є відносно новим, в офіційних законодавчих документах поки що немає усталеного терміну та визначення. Серед іншого, в українському та європейському медіапросторі зустрічаються такі назви як «толерантна», «соціально-чутлива», «етична» тощо [49, с. 142].

Укладачки словника-довідника термінів і понять конфліктно-чутливої журналістики Н. Виговська, Ю. Любченко та К. Сіріньок-Долгарьова зазначають, що в Україні цей вид журналістики набув популярності упродовж останніх десятиліть. Причиною цього стали різноманітні виклики, що постали перед українським суспільством – революції, війна на Сході України, а тепер і повномасштабне вторгнення військ РФ в Україну [25, с. 7].

Медіазнавці Д. Дуцик та Р. Шутов розуміють конфліктно-чутливу журналістику як спосіб відповідального висвітлення конфлікту, що має на меті сприяти зниженню рівня конфліктності в українському суспільстві, впливати на соціально-психологічні, політичні та інші корені конфлікту таким чином, щоб усувати бар'єри між різними соціальними групами, які є причиною або наслідками конфлікту [30].

Учені М. Рожило та П. Заболотна пояснюють її як підхід, в основі якого лежить розуміння того, як інформаційні повідомлення впливають на людей з різним життєвим досвідом. Готуючи такі матеріали, журналісти зосереджують увагу на історіях людей, їхніх проблемах і почуттях, які подаються з повагою до гідності та прав людини [49, с. 141].

Таку думку поділяють і науковиці О. Голуб та О. Веснянка, які переконані, що кожне слово або речення, написане або сказане журналістом, впливає на сприйняття аудиторією тих чи інших подій, ситуації або явищ. Саме тому виважена та чутлива мова медійників сприяє формуванню громадської думки та розвіюванню соціальних стереотипів та упереджень. «Серед найважливіших питань, які потребують зваженого та збалансованого висвітлення в ЗМІ, є питання гендерної рівності та толерантного ставлення до національних спільнот», – наголошують вони [9, с. 4].

Примітно, що конфліктно-чутлива журналістика передбачає відмову від шаблонних уявлень і уникає непідтверджених загальних заяв. Вона прагне зменшити відстань між журналістом і тими, про кого він пише, створюючи відкритий та діалогічний простір для обміну думками та поглядами. Цей підхід також має допомогти читачам розібратися у складних питаннях і навчити їх розрізняти вплив цих проблем на різні групи населення [2, с. 23].

Те, що ромська тематика входить до переліку конфліктно-чутливих тем, пов'язано з ромською історією та минулим, а також сучасними випадками дискримінації та соціальної ізоляції, з якими часто стикаються представники цієї етнічної спільноти.

Говорячи про дискримінацію, упередження та інші негативні явища, які фіксують дослідники, аналізуючи український медіапростір та місце ромської тематики у ньому, слід нагадати, що у березні 2023 року набув чинності євроінтеграційний закон «Про медіа». У статті 36 міститься заборона на поширення тверджень, «що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість до окремих осіб чи груп за національною, расовою чи релігійною ознакою», а також «висловлювань, що підбурюють до дискримінації чи утисків на основі

етнічного й соціального походження, громадянства, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності або за іншою ознакою».

Підбурювання до дискримінації чи утисків окремих спільнот (національних, етнічних, ЛГБТ тощо) класифікується як значне порушення. За це медіа штрафуватимуть у розмірі від п'яти до сорока мінімальних заробітних плат, актуальних на день вчинення порушення [42].

Медійне висвітлення цієї теми вимагає особливої уваги, оскільки воно може впливати на сприйняття та ставлення суспільства до ромів. Попри те, що роми все ще є недостатньо представленими у медіа, ромську тематику в засобах масової інформації аналізують, щонайменше, з 1994 року. Так, дослідження Київського міжнародного інституту соціології, що ґрунтувалося на матеріалах за 1994-2010 роки, свідчило про негативну динаміку упередженого ставлення українців до ромів [31]. Зокрема, тоді українські медіа часто вживали слова «роми» і «цигани» як синоніми. Нині правозахисники та медіаексперти не радять використовувати останнє через його негативну та упереджену конотацію [58, с. 210]. Водночас, слід зазначити, що медіа і зараз подекуди вдаються до використання цього слова.

У «Довіднику безбар'єрності», створеному в 2021 році за ініціативи Першої леді Олени Зеленської, міститься відповідне пояснення: «Слово “цигани” набуло асоціацій з чимось незаконним. Навіть похідне дієслово “вициганити” означає “добути, настирливо просячи, вимагаючи” або “задурити людині голову так, аби щось забрати в неї”. Проте подібні узагальнення – ніщо інше, як дискримінація за етнічною ознакою» [22].

Також, у досліджуваний Київським міжнародним інститутом соціології період (1994-2010 роки), через брак інформації ромське населення було оповите різноманітними стереотипами. Найпоширеніші з них трансливали думку про те, що роми крадуть, не хочуть працювати, а також живуть суто на соціальні виплати від держави.

«Звісно, серед ромського населення є люди, що відповідають цим твердженням. Так само, як є такі й серед українців. Але небезпека етнічних стереотипів полягає в тому, що в суспільній свідомості вони “поширюються” на всіх представників тієї чи іншої спільноти. Масмедіа часто допомагають у розповсюдженні та закріпленні у свідомості подібних тверджень», – зазначає медіадослідниця В. Чабанова [63].

Результати опитування Київського міжнародного інституту соціології щодо наявності міжетнічних упереджень в Україні показали, що з 2008 до 2013 рр. рівень ксенофобії у суспільстві дещо знизився з 4,3 до 4 балів, а у період після анексії Криму і під час війни на Сході України з 2014 до 2018 навпаки дещо зріс і повернувся до рівня 2011 року, та становив 4.2 балів.

Дослідники дійшли висновку, що на рівень ксенофобії найбільше впливають такі фактори як освіта (чим вища освіта – тим нижчий рівень ксенофобії), місце проживання (у селі вищий рівень ксенофобії, ніж в місті), регіон, фінансовий статус (чим вищий рівень добробуту – тим нижчий рівень ксенофобії), а також вік (з віком рівень ксенофобії зростає) [31].

Ситуація з висвітленням ромської тематики в медіа з часом змінюється, проте питання стереотипної репрезентації ромської громади залишається поширеним. Зокрема, у 2021 році правозахисник ромського походження Кондур В. зазначав, що роми в інформаційному просторі залишаються у ролі крадіїв, злочинців і жебраків. «Не всі ЗМІ готові публікувати позитивну інформацію про ромів. Під “позитивною” я маю на увазі інформацію без використання мови ворожнечі або стереотипного бачення ромської теми», – наголосив він.

Журналісти, на думку правозахисника, мають говорити про те, що роми є такими ж громадянами України, як і представники всіх інших етносів, і що вони також роблять корисні речі для України. Приміром, слід розповідати про ромів-студентів, які досягли успіху, про ромів, які здобули вищу освіту, працюють на державних підприємствах і в органах влади. Також медійникам важливо пам'ятати про ромську культуру та традиції [34].

Примітно, що навіть у період повномасштабної війни, українські медіа вдавалися до вкорінення стереотипів щодо ромської громади, розповідаючи про ромів-крадіїв, ромів-мародерів та ворожок. Йдеться, зокрема, про випадки, коли у лютому-березні 2022 року українців, які займалися мародерством, роздягнутими прив'язували до стовпів. Серед них, як писали медіа, були й роми. Водночас з засудженням такого «самосуду» писала значно менша кількість медіа, тоді як більшість ЗМІ – схвалювала такі дії [52, с. 204-205].

Також важливо наголосити, що припущення журналістами щодо того, хто саме вчинив певний злочин або навмисне привернення уваги до національності порушників називають «етнічним профайлінгом». Таке явище є поширеним у пресслужбах правоохоронних державних структур – поліції, прокуратурах, судах тощо [52, с. 207].

Попри негативні явища, пов'язані зі стигматизацією ромської спільноти, у вітчизняних медіа все ж простежуються і позитивні тенденції. Так, у 2023 році у розрізі вивчення тематики національних спільнот у медіа, у Запоріжжі було здійснено якісний аналіз контенту українських онлайн-медіа на предмет наявності матеріалів на ромську тематику, написаних у період повномасштабної війни. Одиницями аналізу стали інформаційні й аналітичні тексти, індексовані як топові в пошуковій системі Google. Категоріями аналізу були ключові слова «новини», «роми», «війна». Проаналізувавши зміст перших 5 сторінок за запитами у Google, з'ясувалося, що найбільш популярні матеріали, які набрали понад 3 тисячі переглядів, є якісними та різноманітними з точки зору тематики та жанрів. Матеріали подаються у форматі інформаційних заміток, інтерв'ю, аналітики, статистики тощо.

Крім того, роми виступають у текстах у різних ролях: у новині під назвою «Скільки ромів поїхали з України від початку війни» (Суспільне Новини, 30.03.2023) про ромів йдеться як про ВПО та біженців, у матеріалі «Від тероборони до ЗСУ: історія рома, який захищає Україну» (Суспільне Новини, 27.03.2022) розповідається про військових ЗСУ та волонтерів, а у новині «У

центрі Рівного роми співають на підтримку ЗСУ» (Еспресо, 18.07.2022) – як про митців та співаків [53, с. 75].

Як зазначає науковець П. Мірошниченко, ефективною протидією дискримінаційним практикам є інклюзивні журналістські проекти. Одним із таких є медійна ініціатива віжн-радіо «На дотик». Його журналісти й автори звернули увагу на недостатню глибину розкриття ромської теми в інформаційному просторі запорізького регіону.

На нашу думку, такий підхід свідчить про прагнення медійників подавати більш об'єктивну картину реальності, а також визначає важливість різнобічності в журналістиці, що є важливим для висвітлення різних аспекти життя цієї національної спільноти.

Отже, адвокаційна журналістика виконує не лише інформаційну функцію, а й є одним із важливих журналістських інструментів, які можна використовувати для підтримки та просування певних цінностей (у цьому випадку – цінностей рівних прав).

Конфліктно-чутлива журналістика, яка є складовою адвокаційної журналістики, спрямована на активізацію громадянської позиції та формування позитивних змін у суспільстві. Цей жанр журналістики допомагає привертати увагу до соціальних питань, зокрема й тих, що стосуються національних та етнічних спільнот, а також сприяє розвитку толерантності та розуміння між різними культурами.

Ромська тематика посідає важливе місце у правозахисній журналістиці. Журналісти та медіа, які показують, що роми, як і всі інші українці, виконують різні ролі у суспільстві (є біженцями, військовими, волонтерами, митцями тощо) – створюють повнішу та об'єктивнішу картину їхнього життя.

РОЗДІЛ 2. ВИСВІТЛЕННЯ РОМСЬКОЇ ТЕМАТИКИ У ВІТЧИЗНЯНИХ ЗМІ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

2.1 Функціонування ромських медіа з початку війни на Сході (2014-2022 р.р.) та у період повномасштабного вторгнення

Від початку війни на Сході України у 2014 році та під час повномасштабного вторгнення українці стали свідками зростання інтересу до ромської тематики у медіапросторі.

Цей період визначився не лише воєнними подіями, але й розвитком етнічної та культурної проблематики, пов'язаної з ромським населенням. Засоби масової інформації стали активними учасниками розв'язання питань, пов'язаних з життям та долею ромської громади під час військового конфлікту та кризи. У цьому розділі ми розглянемо, як ромська тематика була представлена в медіа від 2014 до 2023 року, її еволюцію та зміни, що відбулися з початком повномасштабної війни.

На нашу думку, цю градацію ромської тематики було б доцільно вивчати, зокрема, на прикладі ромських медіа, тобто тих, що створені ромськими журналістами, наповнені продуктами, пов'язаними з життям ромської спільноти, і, відповідно, розраховані на ромську аудиторію. Станом на 2014 рік в Україні не існувало суто ромських медіа. Проте у 2015 році з'явилося перше інтернет-радіо «Chiriklo» (у перекладі з ромської мови означає «пташка»), що функціонувало на базі «Громадського радіо».

Ведучими на радіо «Chiriklo» стали журналістка Ольга Веснянка та ромський активіст Федір Кондур. Вони виходили в ефір раз на тиждень та готували новини з життя ромів: розповідали про труднощі та здобутки ромської молоді, їхню творчість та культуру загалом. Крім того, слухачі та читачі (деякі випуски виходили і у друкованому варіанті) мали змогу дізнатися новини з галузі правозахисту (оскільки Веснянка тоді працювала у сфері прав людини), а також національної і місцевої політики щодо ромського населення [28].

У зв'язку з тим, що випуски радіопроеграми транслювалися наживо, у вільному доступі (на сторінці «Громадського радіо» – «Chiriklo» на Ранковій хвилі) збереглася лише невелика частина ефірів. Це не дозволяє провести глибинний аналіз випусків, однак ми зробили огляд основних матеріалів, аби відслідкувати змістове наповнення сюжетів.

Так, у новині «Як заохотити ромських дітей навчатися?», оприлюдненій 11 березня 2017 року, йшлося про те, що волонтери руху «Молодь за мир» кликали мешканців Києва, дітей 7-11 років і дорослих, долучатися до занять у щотижневих «Школах миру». Взяти участь у навчанні могли як власне роми, так і представники неромської спільноти. У випуску волонтер Євген Саватеев казав, що такі уроки особливо важливі для ромських дітей з Закарпаття, які тимчасово живуть у столиці. На заняттях вони могли навчитися писати, оскільки багато з них не навчаються у школах свого регіону.

Інша новина у випуску програми ромського радіо від 17 червня 2017 року мала назву «В Ужгороді видали книгу про традиції ромів Закарпаття». У ній розповідалося про те, що друком вийшла книга «Прикмети та забобони ромів Закарпаття». Книжка написана ромською мовою на ужгородському діалекті і має 10 розділів на різні теми.

30 грудня 2017 року, у випуску «Ромські жінки вперше говорили про свої проблеми у Верховній Раді» йшлося про те, що у парламенті відбулася зустріч, на якій піднімалося питання становища ромських жінок та розглядалася конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Як зазначала в новині ведуча Ольга Веснянка, цей захід став одним з найперших, коли ромські жінки змогли розповісти чиновникам про власні проблеми від першої особи – дискримінацію та мову ворожнечі, які заважають інтеграції.

Попри те, що радіо було засноване та функціонувало вже у період війни на Сході України, творці та ведучі шоу уникали тематики, що стосувалася б питання бойових дій, тимчасової окупації, воєнних злочинів тощо. Зауважимо, що весь час роботи на радіо «Chiriklo» не вийшло жодного сюжету, що стосувався б російсько-української війни. Переважна більшість матеріалів

стосувалася ромської історії, культури, кухні, мистецтва тощо. Тоді як меншість новин були про нагальні проблеми, з якими стикалася ромська спільнота України – дискримінація жінок, низький рівень писемності, злочини на ґрунті ромофобії, упереджене ставлення до ромських дітей тощо. Також значну частину ефіру займали ромські пісні та народна музика.

Враховуючи відсутність випусків, присвячених воєнним подіям, можна стверджувати, що радіостанція уникала тематики, пов'язаної з російсько-українською війною. Такий підхід вказує на спрямованість медіа на розважальний та культурний контент, зміцнюючи розуміння ромської спадщини та сприяючи позитивному відображенню громади в медіапросторі.

Аналізуючи ромську тематику в медіа, слід згадати про одну з найперших програм про ромів в Україні – «Романо дживіпен» (у перекладі – «ромське життя»). Вона виходила на телеканалі «Суспільне Ужгород» з 2008 по 2018 роки, а потім продовжила своє існування з 2021 року.

Дослідивши архів, ми виявили, що за перші 10 років існування редакція, що складалася, зокрема, й з ромів – Євгенії Навроцької та Мирослава Горвата, – створила понад 300 випусків телевізійної програми. У межах програми було сформовано кіноархів фільмів на ромську тематику. До нього увійшли такі стрічки як «Останній табір» (1936), «Чорнушка» (1937), «Заєць над прірвою», «Грішні апостоли любові» (1999), «Живі свідчать» (2012) тощо. Також у рамках програми було створено серію журналістських розслідувань щодо актуальних проблем ромського життя. Вони були розподілені за темами: «Робота», «Житло», «Освіта», «Охорона здоров'я». У зв'язку з реорганізацією суспільного телебачення, старі випуски програми «Романо дживіпен» не збереглися, тому проаналізувати їхнє наповнення на прикладах нині неможливо [51].

Однак відстежуючи інформацію про цю програму у відкритих джерелах, ми помітили, що навіть у період війни на Сході (тобто, починаючи з 2014 року), журналісти та автори програми «Романо дживіпен» так само не включали у випуски матеріали, що стосувалися війни. Відтак, тоді ситуація з наповненням та темами програми була аналогічної до радіо «Chiriklo».

Проте в оновленій версії програми, яка існує зараз, ситуація дещо змінилася. Ведучими стали ромські журналісти Сімона Нестеренко та Роберт Горняк. Перший випуск проєкту «Романо дживіпен» вийшов у березні 2021 року. Він був присвячений складній життєвій історії ужгородського рома Степана Фечо, який довгий час боровся з алкогольною залежністю та зрештою зміг її подолати. У матеріалі також розкривається питання домашнього насильства та протидії йому. Примітно, що всі випуски оновленої програми зберігаються на YouTube і є у вільному доступі.

Інші випуски, що створювалися до початку повномасштабної війни, також переважно стосувалися історій представників ромської громади Закарпаття, ромської культури та освіти. Однак, зустрічалися і згадки про те, що війна вже триває, і роми є її активними учасниками. Зокрема, 25 серпня 2021 року вийшов сюжет під назвою «Ром, який боронить Україну». Випуск був присвячений 30-річчю Незалежності України. У ньому розповідалася історія Віктора Ільчака – українського військового ромського походження. Чоловік розповідав, що на війні немає розмежування українців на етнічності – є тільки «свої», тобто українці, та вороги – окупанти.

Примітно, що з лютого 2022 року тематика програми трансформувалася докорінно – відтоді практично всі випуски стосуються ромів, чиє життя змінила війна. Йдеться про переселенців, волонтерів, військових тощо.

Один з випусків, що вийшов 7 грудня 2022 року, називається «Прихистила понад 3000 українців. Історія волонтерки Римми Митрак». У матеріалі розповідається про волонтерку, яка у перші дні повномасштабної війни заснувала на Закарпатті соціальний хостел, де надала прихисток понад 3000 українцям. У матеріалі розповідаються й історії жителів хостела. Приміром, переселенка з тимчасово окупованої Запорізької області Юлія Губокан поділилася історією виїзду з захопленого міста, а також розповіла, що там залишився її син, у будинок до якого зрештою підселилися окупанти.

Ще один матеріал, присвячений темі внутрішньо переміщених ромів, що опублікували 3 квітня 2023 року, має назву «Вдома – це тепер не в Запоріжжі,

вдома – це в Україні, – ромська активістка із Запоріжжя». Це історія відомої ромської діячки та президентки громадської організації «Голос Ромні» Анжеліки Белової, яка змушена була переїхати на Захід України, рятуючись від постійних обстрілів Запоріжжя. Її організація допомагає ромським жінкам опанувати нові професії, які переважно пов'язані з індустрією краси. Це дозволяє їм відкрити власну справу або ж працевлаштуватися на новому місці.

Один з крайніх випусків «Романо дживіпен», опублікований 26 грудня 2023 року, має назву «Не може так статися, що його немає – дружина військового, який вважається зниклим безвісти». Це історія Галини Краснікової – дружини військослужбовця, який пів року тому зник на Донеччині під час виїзду на бойове завдання. Подружжя має маленьку дитину – 4-річну Алісу. Вона підготувала подарунки для батька і чекає, коли він повернеться додому.

З огляду на проаналізовані матеріали, можна зробити висновок, що до початку повномасштабної війни програма «Романо дживіпен» радше виконувала розважальну функцію, тоді як зараз, переважно, інформаційну. Новини подаються у форматі сторителінгу. Представники ромської спільноти показані у різних ролях, однак всі – у позитивних.

Хоч «Романо дживіпен» і не є окремим ромським ЗМІ, цю програму значним варто вважати здобутком ромських журналістів та такою, що посідає важливе місце у контексті ромської тематики в українських медіа.

Важливо, на нашу думку, відзначити ще один ромський медіаресурс – інформаційно-аналітичне агенство «Roma.UA», який з'явився напередодні великої війни – у січні 2022 року [21]. Перші матеріали традиційно були присвячені ромській мові, музиці, танцям, а також історіям ромських діячів. Крім того, зустрічалися й матеріали більш правозахисного спрямування. Зокрема, 2 лютого 2022 року було опубліковано матеріал «Ромофобія в Україні – гучні випадки та законодавчий аспект». У ньому представник Ромського жіночого фонду «Chiricli» Юліан Кондур розповідав про випадки злочинів на ґрунті ромофобії, що траплялися в Україні впродовж останніх років, та роль правозахисних ромських організацій у відстоюванні права на справедливий суд.

З початком повномасштабної війни агенство «Roma.UA» цілковито перетворилося на інформаційно-аналітичний ресурс з відчутним патріотичним спрямуванням. Значна частина матеріалів присвячена історіям ромських військових, які нині боронять Україну на фронті. Приміром, новина «Ужгородський військовий-ром отримав високу відзнаку», оприлюднена 29 вересня 2023 року, стосується ромського військовослужбовця 128 бригади Віктора Ільчака, який служить з 2014 року. Також на сайті представлений некролог загиблих воїнів. Прикладом цього є матеріал, опублікований 18 листопада 2023 року, під назвою «За Україну загинув ромський воїн Дмитро Кафланович з Мукачева». У таких новинах короткі історії про життя, військову службу та обставини загибелі солдатів супроводжуються серією фото.

Актуальною у цьому медіа залишається і тема протидії утискам та упередженому ставленню стосовно ромської ромської спільноти. Це питання висвітлюється й у матеріалі «Фонд “Чіріклі”: “проти” дискримінації та “за” соціалізацію ромських жінок», опублікованому 26 червня 2023 року. У новині розповідається про проєкт «Сила ромських жінок», який реалізується ще з 2018 року. Він допомагає жінкам з вразливих категорій населення отримати нову професію або пройти курси підвищення кваліфікації.

Водночас активно представлені тема й власне жіночого лідерства та волонтерства. Це відслідковується у матеріалі «Я знала, що робилося в чернігівських селах: як ромська активістка Марина Бублик допомагає жінкам під час війни», який було розміщено на сайті 14 грудня 2023 року. В інтерв'ю жінка поділилася власним досвідом життя в окупації, розповіла про злочини росіян на Чернігівщині та підняла питання вразливості ромок за кордоном.

Тож, з огляду на проаналізовані матеріали, можна зробити висновок, що інформаційно-аналітичне агенство «Roma.UA» надзвичайно швидко «включилося» у воєнний контекст – ще до повномасштабного вторгнення. Зрештою, з розширенням зони бойових дій, журналісти агенства повністю присвятили свою увагу висвітленню воєнної тематики.

Отже, наразі в Україні функціонує тільки одне суто ромське медіа – «Roma.UA». Воно є відносно молодим, адже було започатковано за місяць до початку повномасштабної війни. Водночас у вітчизняному медіапросторі наразі функціонує ромський проєкт «Романо дживіпен», який функціонує на базі телеканалу «Суспільне Ужгород».

Проаналізувавши змістове наповнення «Roma.UA» та «Романо дживіпен», а також вивчивши доступні для перегляду випуски ромського інтернет-радіо «Chiriklo», яке мовило на початку війни на Сході України, ми можемо припустити, що раніше стратегією ромських медіа та програм було збереження інформаційної нейтральності та уникнення тем, що можуть дратувати чи напружувати їхню цільову аудиторію або призводити до політичних суперечок.

У період часткової тимчасової окупації Донецької і Луганської областей, а також анексії Криму, ромські медіа виявляли чутливість до суто національного ромського контексту, прагнучи сприяти збереженню власної культурної спадщини. З розширенням зони бойових дій, коли з війною стикнулося ще більше українців, зокрема, і ромського походження, видання «Roma.UA» та телевізійний проєкт «Романо дживіпен» почали приділяти відчутно більше уваги питанням біженства та внутрішнього переміщення, висвітлювати історію ромських волонтерів та захисників. Вважаємо такі зміни цілком логічними та очевидними. Такий підхід дозволяє ромським медіа не лише зберігати та відтворювати свою культурну спадщину, а й стати активними учасниками розв'язання гострих соціальних проблем.

Таким чином, розвиток та трансформація ромських медіа відбувається в контексті адаптації до нових реалій суспільно-політичного життя, а також у відповідь на потреби та виклики, які ставляться перед ромською спільнотою в умовах військового конфлікту та гуманітарної кризи. Ромські медіа відіграють важливу роль у формуванні громадської свідомості та захисті прав ромської спільноти під час війни. Такі видання та програми сприяють зміцненню соціального статусу ромів, сприяючи їхній інтеграції у суспільство, просуванню рівних прав та протидії упередженням і стереотипам.

2.2 Репрезентація ромів як учасників російсько-української війни у журналістських матеріалах всеукраїнських медіа «Суспільне Новини» та «Hromadske»

У контексті війни на Сході, а згодом і повномасштабної російсько-української війни, ромська тематика у всеукраїнських медіа набула ще більшого значення. Журналісти взялися висвітлювати різноманітні аспекти життя ромів в умовах воєнного конфлікту. Новини, репортажі та аналітичні матеріали тепер спрямовані на висвітлення як конкретних ситуацій, що стосуються військових подій, так і соціальних та культурних питань, пов'язаних з ромською спільнотою.

Зокрема, засоби масової комунікації почали активно відслідковувати та аналізувати вплив війни на ромські поселення, їхню безпеку та економічне становище. Теми, пов'язані з внутрішнім переміщенням та біженством ромів, стали передовими, враховуючи, що вони, так само, як і інші громадяни України, відчували наслідки бойових дій та окупації.

В умовах війни вбачаємо важливим вивчення питання репрезентації ромської спільноти у журналістських матеріалах. Це дослідження не тільки відображає вплив війни в Україні на різні етнічні групи, але й демонструє підходи ЗМІ до представлення ромів як учасників або впливових фігур у цьому конфлікті. Подальше вивчення цієї теми дозволяє краще зрозуміти динаміку і взаємодію ромів з засобами масової інформації під час найбільшого військового конфлікту в сучасній історії України.

Для проведення аналізу ми обрали два провідних українських медіа, визнаних якісними та відповідальними згідно з оцінками Інституту масової інформації у 2022 році – «Суспільне Новини» та «Hromadske». До переліку найбільш якісних медіа за версією ІМІ увійшли також «Liga.Net», «Українська правда», «Укрінформ», «Радіо Свобода», «ZN.UA», «NV» та «Бабель» [12], однак за нашими спостереженнями та попереднім моніторингом, найбільша кількість матеріалів на ромську тематику, яка б більш різнобічно

репрезентувала цю спільноту, опублікована саме у виданнях «Суспільне. Новини» та «Hromadske».

Ці медіа визначаються своєю репутацією та впливовістю в українському медіапросторі. Вони характеризуються відповідальним підходом журналістів до створення матеріалів на чутливу тематику, широким охопленням різноманітних тем, включаючи політику, суспільство, економіку, та інші сфери життя.

Обрані медіа докладають неабияких зусиль для забезпечення об'єктивності та точності інформації, що робить їх значущими об'єктами для аналізу у контексті репрезентації ромської тематики в медіа під час війни.

Тож, для аналізу репрезентації ромської тематики у цих медіа ми використовували ключові слова та фрази, які пов'язані з ромською спільнотою та війною. Ключові слова були такими: «роми», «цигани» (з огляду на поширеність цього некоректного терміну у попередні роки), «ромська спільнота», «війна на Сході», «біженці», «внутрішньо переміщені особи» тощо. Тобто для пошуку було використано ті слова, які могли б вказувати на вплив військового конфлікту на ромську громаду в Україні. Під аналіз підпадали матеріали, опубліковані у період квітень 2014 (початок бойових дій на Сході України) – грудень 2023 років.

«Суспільне Новини» – це загальноукраїнське онлайн-медіа, що входить до складу Національної суспільної телерадіокомпанії України на інформаційну тематику. Сайт запустили 2 грудня 2019 року. Наразі на ньому містяться такі рубрики: «Новини», «Мобілізація», «Війна», «Топ регіонів», «Відео», «Історії» та «Розслідування» [57].

Шукаючи та аналізуючи матеріали на ромську тематику ми зверталися до всіх цих рубрик, де загалом, у період з дня запуску медіа і до 31 грудня 2023 року, ми зафіксували 69 відповідних текстів. Відбір матеріалів доводилося проводити у змішаному форматі – через пошук за гештегами та за ключовими словами, відсіюючи однокорінні слова та омоніми (слова, однакові за написанням, але різні за значенням), оскільки на сайті «Суспільне Новини» часто зустрічається слово «Рома» як назва футбольного клубу.

Загалом перша згадка про ромське населення на цьому сайті була у день запуску сайту – 2 грудня 2019 року. Тоді на сайті було опубліковано новину під заголовком «У Полтаві презентували виставку про геноцид ромів у часи Другої світової», у якій йшлося про те, що німці знищували не лише єврейське, а й ромське населення.

Інші новини про ромів, опубліковані на цьому ресурсі до початку повномасштабної війни, були присвячені дням пам'яті ромського населення, яке було вбито під час Другої світової війни, стосувалися питання ромської культури та традицій, впливу коронавірусу на життя ромської громади у західних регіонах України, а також розповідали про випадки дискримінації у сучасній Україні і у багаторічній ромській історії.

Примітно, що у період з грудня 2019 року по березень 2022 року на сайті «Суспільне Новини» не було опубліковано жодної новини, яка хоча б частково стосувалася ромської спільноти у розрізі війни, що тривала на Сході. Тобто роми у цей період не згадувалися як, приміром, внутрішньо переміщені особи або військовослужбовці Збройних сил України.

З початком великого вторгнення, на «Суспільне Новини» почали дещо активніше згадувати про ромську спільноту, однак подекуди ці згадки носили радше негативний характер. Зокрема, 11 квітня «Суспільне Культура» опублікувало матеріал під назвою «Геть з України, москаль некрасивий: Jerry Neil заспівала про Зеленського, Кіма, Арестовича та ЗСУ», у якому побіжно згадувався випадок, коли у перші дні повномасштабної війни роми вкрали в окупантів танк. Зрештою українці зробили з цієї ситуації мем (дотепний короткий жарт, що поширюється у соцмережах), який широко розійшовся у медіа. Вважаємо, що створення подібних жартів та загалом використання цієї згадки щодо окремих представників ромської спільноти негативно відображається на репрезентації ромів загалом та сприяє укоріненню негативних стереотипів щодо них.

Однак були і позитивні зрушення: на сайті почали висвітлювати й історії українців, що так чи інакше стикнулися з війною. Зокрема, у матеріалі «Краще

я віддам своє життя, ніж цивільні вмиратимуть». Історія 18-річного військового Віктора Ільчака з Ужгорода», опублікованому 16 серпня 2023 року, йдеться про хлопця з Ужгорода, який нині служить у добровольчому розвідувальному батальйоні «Сонечко». Слід зазначити, що історія цього військовослужбовця доволі поширена, її висвітлювали й у інших медіа.

Вже традиційна згадка про творчість також поєдналася з військовою тематикою у матеріалі під назвою «Один співає на благодійних концертах, інший – захищає Україну: історія братів-ромів з Чернігівщини», що вийшов 4 січня 2023 року. Це історія двох братів – Володимира та Радислава. Хлопці все життя виховувалися у різних інтернатах і познайомилися лиш 12 років тому. Тоді вони почали спілкуватися, а згодом – створили музичний гурт. Однак повномасштабна війна їх знову розлучила.

З огляду на цей аналіз матеріалів «Суспільне Новини», можна зробити висновок, що це медіа унікало ромської тематики у контексті війни до початку повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну. Після цього на сайті почали з'являтися матеріали про ромів як учасників війни, однак умовно ролі ромів у цих новинах можна поділити на такі: крадії (роми, що нібито вкрали танк у окупантів), військовослужбовці та митці (ті, які співають та малюють попри бойові дії). Інших згадок про ромську спільноту, які б виходили за межі цих двох ролей, станом на грудень 2023 року нами не було виявлено.

Наступним, проаналізованим нами виданням, є «Hromadske» – неприбуткова організація, яку 22 листопада 2013 року створили українські журналісти. Це медіа набуло популярності, зокрема, завдяки трансляціям подій під час Революції гідності. «Hromadske» не має власників та є незалежним у редакційній діяльності. На сайті містяться такі рубрики як «Новини», «Тексти», «Думки», «Відео», «Спецпроекти», «Вакансії» та «Ліфт» [70].

Вивчивши наповнення кожної рубрики, ми виявили та дослідили 132 матеріали на ромську тематику, що були опубліковані у період з серпня 2016 року до 31 грудня 2023 року.

Перші дописи на ромську тематику на сайті «Hromadske» з'явилися на сайті у 2016 році. Це були пов'язані одна з одною новини, що стосувалися резонансного вбивства дитини у Лощинівці Одеської області. У скоєнні злочину обвинувачували 21-річного хлопця ромського походження, попри те, що докази вказували на причетність до цього вітчима дитини. Впродовж року вийшло 16 матеріалів на цю тему. Зокрема, 28 серпня 2016 вересня було опубліковано новину під назвою: «Докази підтверджують вбивство дитини на Одещині 21-річним ромом – поліція».

Як у цій, так і у подальших новинах на цю тему, журналісти висвітлювали тільки одну позицію (яка нібито підтверджувала причетність обвинуваченого рома до злочину), не беручи до уваги коментарів самого підсудного, його адвокатів тощо. Вважаємо це порушенням 10 статті Кодексу журналістської етики, у якій йдеться: «Точки зору опонентів, у тому числі тих, хто став об'єктом журналістської критики, мають бути представлені збалансовано. Так само мають бути подані оцінки незалежних експертів» [23].

Водночас інші матеріали, що були пов'язані з цим вбивством, також стосувалися примусового виселення ромської громади з Лощинівки. У цьому контексті журналісти звертали увагу на протиправність таких дій. 29 серпня 2016 року на сайті з'явилася така новина: «Виселення ромів під Одесою порушує міжнародне право – представник омбудсмена». У тексті йшлося про те, що у зв'язку з резонансним вбивством, на місце проживання ромської громади скоїли декілька погромів, а, зрештою, сільрада змусила ромів покинути селище. Тодішня начальниця Управління з питань недискримінації Аксана Філіпішина дійшла висновку, що вчинок сільради є прямим порушенням статті 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [32], а також статті 18 Закону України про нацменшини [43].

Після цього інциденту ще декілька десятків матеріалів стосувалися нападів на ромську громаду у Києві, Львові, Тернополі та Ужгороді, що траплялися у різний період часу. В усіх цих матеріалах про ромів писали, як про постраждалих, однак їм так жодного разу і не надали можливості висловитися.

Всі новини були взяті з офіційних заяв правоохоронних органів, де про ромів розповідалося у третій особі. У новині «В Україні мешкають понад 100 тисяч ромів – голова Нацполіції», що була опублікована 6 липня 2018 року, також йшлося про ромів, які живуть у так званих «таборах» і часто страждають від агресії ультраправих активістів.

Ще кілька новин, опублікованих у «Hromadske» до початку повномасштабної війни стосувалися примусового виселення ромів з їхніх місць компактного проживання. В усіх цих випадках медіа звертало увагу на неправомірність таких дій, публікувало експертні думки з поясненнями того, чому такі дії влади чи односельців або одномістян є правопорушеннями. Прикладом цього є новина, опублікована 22 квітня 2020 року: «Мер Франківська вимагає, аби поліція вивезла з міста ромів. Це суперечить закону». У ній зазначалося, що міський голова Івано-Франківська Руслан Марцінків доручив вивезти з міста у Закарпатську область людей ромської національності. У тексті також містився коментар Коаліції ромських неурядових громадських організацій України, які опікуються захистом прав ромської спільноти в Україні, які засуджували такі дії та слова можновладця.

До самого початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, у виданні «Hromadske» не було опубліковано жодного матеріалу, будь-то новина, репортаж, інтерв'ю тощо, що стосувалися б ролі ромського населення у контексті російсько-української війни. Примітно, що навіть з розширенням зони бойових дій та окупованих територій, зі збільшенням кількості ромів у ЗСУ, «Hromadske» не почало висвітлювати цю тему та репрезентувати ромів, приміром, як українських військових або волонтерів.

За період великої війни, на цьому онлайн-ресурсі вийшла всього одна новина, що стосувалася ромів як учасників війни. Так, 18 серпня 2023 року було опубліковано матеріал «Ужгородська міськрада порушує право ромів-переселенців на житло та соцзахист – Лубінець». У тексті йшлося про те, що роми-переселенці надіслали звернення до Офісу Омбудсмана України, де

заявили про дискримінацію за етнічною ознакою. У зверненні вони скаржилися, що Ужгородська міська рада порушує їхні права на житло та соціальний захист.

Тож, проаналізувавши ці журналістські матеріали, які були опубліковані у досліджуваному нами медіа у період 2016-2023 роки, ми дійшли висновку, що медіа практично ігнорує ромську тематику як у розрізі війни на Сході, так і контексті повномасштабної війни. За цей період часу, на онлайн-ресурсі вийшов тільки один матеріал, що стосувався ромської спільноти, яка постраждала від війни з Росією. З огляду на це, можна відзначити, що ромську громаду все ж репрезентували як внутрішньо переміщених осіб. Однак значно частіше про них писали як про злочинців (у випадку, коли рома з Лощинівки визнали гвалтівником та вбивцею), а також постраждалих від дискримінації (у ситуаціях, коли на ромські місця компактного проживання вчинялися погроми, а ромів змушували покинути селище чи місто).

Примітно, що в обох медіа – як у «Суспільне. Новини», так і у «Hromadske» – не було виявлено жодної новини або статті, яка б репрезентувала ромську спільноту як ту, що складається, зокрема, з освічених людей, працівників великих українських та європейських організацій, представників сфер правозахисту та медіа тощо. Отже, хоч досліджувані медіа і активно висвітлюють ромську тематику, однак кількість ролей, у яких роми з'являються у таких матеріалах, обмежується шістьма: крадії, військослужбовці, митці, злочинці, ВПО та постраждалі внаслідок дискримінації.

Важливо звернути увагу на те, що серед цих ролей фігурують і негативні, які з урахуванням етнічного профайлінгу (вказування у журналістських матеріалах на етнічну приналежність людини, яка вчинила порушення), погано впливають на репрезентацію ромської спільноти в засобах масової інформації, закріплюючи певні стереотипи та формуючи упереджене ставлення.

Водночас у цих двох медіа відстежуються і позитивні тенденції, зокрема, дотримання журналістських стандартів (чим новіші матеріали – тим якісніше там дотримані етичні стандарти), підкреслення важливості дотримання прав людини, отримання коментарів від фахових експертів. Журналісти «Суспільне

Новини» та «Hromadske» висвітлюють події різнобічно, надаючи слово усім сторонам конфлікту. Однак при цьому вони не маніпулюють стандартом щодо дотримання балансу думок там, де це було б недоречним – не надають слова кривдникам та ромофобам (зокрема, у випадках з підпалом ромських поселень).

Також варто звернути увагу на пасивну роль ромів у всіх проаналізованих матеріалах. Йдеться про те, що вони майже ніколи не мали власного «голосу» в інформаційних та аналітичних матеріалах: їх майже не цитували, а інформаційними приводами слугували не їхні звернення, а заяви посадовців та правоохоронних органів. Однак, на наше переконання, активне включення ромів у медійний простір цих двох видань як інформаторів, коментаторів та навіть авторів матеріалів допомогло б збільшити різноманітність голосів у медіа та забезпечити більш об'єктивне відображення різноманітних поглядів та думок у суспільному дискурсі. Водночас позитивне відображення їхніх історій, досягнень та культури могло б посприяти і зміцненню самосвідомості ромів.

Проведене нами дослідження показало, що часто у журналістських матеріалах ромів зображують однобоко, висвітлюючи лише аспекти їхнього життя, пов'язані з бідністю, безробіттям або кримінальною діяльністю. Це призводить до вкорінення негативних уявлень та викликає стигматизацію цілої групи людей. Тому важливою є не лише кількість матеріалів про ромів у медіа, але й їхня якість, адже вони можуть суттєво вплинути на сприйняття громадськістю цієї етнічної спільноти.

Насамкінець зазначимо, що помітним негативним явищем ми вважаємо те, що у період війни на Сході обидва провідні медіа зовсім уникали висвітлення ромської тематики у військовому контексті. Лише у період великого вторгнення «Суспільне Новини» та «Hromadske» почали писати про ромів-військових та переселенців, однак кількість таких матеріалів все одно є надзвичайно малою. Такі результати аналізу надають перспективи для подальшого поглибленого вивчення та обговорення впливу медіа на формування уявлень про ромську спільноту в Україні та питання якісної репрезентації ромів у медіа, зокрема у період кризових ситуацій.

2.3 Основні тенденції висвітлення злочинів на ґрунті ромофобії з 2014 по 2023 роки у медіа «Українська правда» та «Радіо Свобода»

У період різних соціальних криз, а особливо під час воєнних конфліктів, атмосфера в суспільстві піддається різким змінам, відображаючи загострення негативних емоцій та підвищення напруги. Військові події, непевність та загальний стрес ведуть до появи великого ряду проблем, серед яких і дискримінація людей за національною ознакою чи на основі етнічного походження. З огляду на це, ще більш важливо розглядати злочини на ґрунті ромофобії – прояви ненависті й агресії, спрямовані проти ромської спільноти.

У цьому підрозділі ми зосередимося на вивченні основних тенденцій висвітлення злочинів на ґрунті ромофобії у засобах масової інформації у період з 2014 по 2023 роки. Враховуючи, що в цей період Україна переживала важкі події, пов'язані з війною Росії проти України та пандемією коронавірусної хвороби (що теж є кризовою ситуацією), наша мета полягає у тому, щоб розкрити та проаналізувати, як висвітлення ромофобних злочинів у медіа співвідноситься з соціально-політичною обстановкою.

Для аналізу матеріалів, у яких висвітлюються питання, пов'язані зі злочинами на ґрунті ромофобії, ми обрали два медіа – інтернет-версію «Радіо Свобода» та видання «Українська правда». Як зазначалося у підрозділі 2.2, ці медіа вважаються одними з найякісніших за версією Інституту масової інформації, а також, за нашими спостереженнями, є одними з небагатьох видань, які активно висвітлюють саме питання злочинів на ґрунті ненависті, зокрема, щодо ромської спільноти.

Обрані видання вважаються одними з ключових джерел новин та аналітики в Україні. Обидві медіаплатформи мають широке охоплення аудиторії та відомі високою якістю матеріалів та дотриманням професійних стандартів. Вони регулярно публікують статті, експертні інтерв'ю, репортажі та аналітичні матеріали, висвітлюючи різні аспекти суспільного та політичного життя в Україні і закордоном [12].

Аналіз матеріалів цих двох видань забезпечить комплексний погляд на висвітлення тем ромської тематики вірцевими українськими медіа, зокрема й у контексті злочинів на ґрунті ромофобії.

Перш за все, слід зазначити, що в українському законодавстві наразі немає терміну «злочини на ґрунті ненависті», однак передбачається відповідальність за злочини, мотивом яких стали так звані «захищені ознаки». Ними вважаються базові або основні ознаки, спільні для групи осіб, приміром, такі як національність, релігія, етнічна приналежність, мова, сексуальна орієнтація чи гендерна ідентичність [26].

Водночас Організація з безпеки і співробітництва в Європі дає таке пояснення: «Злочини на ґрунті ненависті є злочинами, в основі яких лежать упередження. Такі злочини трапляються скрізь: жодне суспільство не застраховане від наслідків забобонів і нетерпимості. Злочини на ґрунті ненависті посиляють сигнал неприйняття цілим громадам і несуть у собі зерно потенційних конфліктів, оскільки вони можуть зрости як кількісно, так і з огляду на рівень насильства» [50].

Тож, злочини на ґрунті нетерпимості є протиправними діями, вчиненими з мотиву ненависті або ворожнечі до осіб або групи людей на підставі їхньої етнічної, релігійної або іншої соціальної приналежності. Ці злочини можуть мати різні форми, такі як фізичні напади, вандалізм, погрози, образи, дискримінація та інші прояви насильства чи агресії.

Такі злочини, на нашу думку, характеризуються тим, що вони вчинені не лише через особисті відчуття злості або ворожнечі, а й через прагнення принизити та знецінити певну соціальну групу, вважаючи її менш важливою або ж небезпечною. Ці злочини є серйозним порушенням прав людини та загрозою для соціальної стабільності та безпеки, тому правильне та адекватне висвітлення таких випадків у засобах масової інформації є важливою складовою подолання цієї проблеми.

Одним з провідних українських медіа, яке активно висвітлює питання злочинів на ґрунті нетерпимості та їхні «передвісники» (випадки дискримінації,

мову ворожнечі тощо), є видання «Українська правда». Це українське суспільно-політичне інтернет-медіа, засноване Георгієм Гонгадзе у 2000 році [61]. Воно приділяє значну увагу інцидентам та ситуаціям, пов'язаним з дискримінацією та нападами на ґрунті етнічної, расової, релігійної або іншої нетерпимості. Для повноцінного аналізу якості таких матеріалів необхідно розглянути конкретні публікації та відслідкувати їхній розвиток – зміни, що відбулися внаслідок розвитку суспільства та медіагалузі.

Примітно, що на сайті «Української правди» немає хештега «роми», тому пошук доводилося робити за іншими – «національні меншини», «напад», «погром» тощо. Перший матеріал, що стосується власне теми злочинів на ґрунті ненависті, було опубліковано 22 квітня 2018 року під назвою «Київ: націоналісти прогнали ромів з Лисої гори й спалили їхні намети». У матеріалі йшлося про те, що представники націоналістичної організації С14 прогнали ромів з табору на Лисій горі та спалили їхні намети та речі. Єдиним джерелом цієї інформації був тогочасний координатор організації Сергій Мазур. Новина містить ксенофобні цитати активіста і, на нашу думку, є неповною та незбалансованою, оскільки у ній не міститься, приміром, думки самих ромів або правозахисників, які могли б вказати на неправомірність таких дій.

Через кілька днів, 25 квітня 2018 року, «Українська правда» подала з цього приводу додаткову новину – «Поліція відреагувала на розгром табору ромів у Києві після публікації відео». У ній вже містилася інформація про те, що поліція розслідує інцидент. Також було опубліковано відео, на якому видно, як група молодиків біжать за ромами, серед них – жінки і діти. Юнаки у балаклавах кидають у їхню сторону ромів каміння, а також розпилюють сльозогінний газ.

За місяць, 23 травня 2018 року, з'явилася новина про інший напад – «Біля Тернополя група осіб зі зброєю напала на табір ромів». Цей матеріал вважаємо більш вичерпним, оскільки він ґрунтувався на інформації з офіційного джерела – пресслужби місцевої поліції, а також містив слова постраждалої ромки і цитати правоохоронців, які виїздили на виклик.

24 червня 2018 року на сайті опублікували таку новину: «У Львові напали на табір ромів: 1 загиблий, 4 поранених». У ній розповідалося, що 23 червня о 23:25 до поліції надійшло повідомлення, що у лісовому масиві на околиці Львова група невідомих осіб у масках напала на поселення, де проживали роми. Цей матеріал хоч і складався з передруків новин інших видань, однак достатньо глибоко описував випадок, що трапився. Містився також коментар правоохоронців, що займаються розглядом цієї справи.

Наступного дня, 25 червня 2018 року, було опубліковано новину під назвою «За напад на ромський табір затримали 10 учнів двох львівських шкіл». З урахуванням того факту, що юнаки, яким закидали напад на ромську громаду, були неповнолітніми, медіа намагалися висвітлювати це питання виважено та обережно, не публікуючи фото та відео, за якими підлітків можна було б впізнати. Однак журналісти назвали ім'я ймовірного організатора злочину, який вже досягнув повноліття. Зауважимо, що його та інших хлопців в інших матеріалах, що стосувалися цього інциденту, називали «нападниками» та «злочинцями». Вважаємо це порушенням журналістської етики, порушенням стандарту відокремлення фактів від коментарів (оскільки це оціночне судження, яке не допускається в новинах), а також статті 62 Конституції України, у якій йдеться про презумпцію невинуватості: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [24].

Загалом «Українська правда» опублікувала 16 новин, які стосувалися нападу на місце компактного проживання ромів (так званий «табір») у Львові. Це свідчить про зацікавленість у темі та суспільний резонанс, якого набув цей злочин на ґрунті ненависті.

27 червня 2018 року на ресурсі «Українська правда. Життя» вийшов розлогий текст, що має назву «Україна безкарності та байдужості: хто винен у погромах ромів». У ньому міститься огляд реакцій правозахисників та

представників владних правозахисних структур на погроми, що відбувалися у місцях компактного проживання ромів.

Крім того, на «Українській правді» було опубліковано і інші матеріали, у контексті яких засуджувалися ці напади на ромські громади. Зокрема, у новині «Держдеп США назвав С14 і Нацкорпус групами ненависті», опублікованій 14 березня 2019 року, йшлося про звіт Бюро з питань демократії, прав людини і праці Державного департаменту США, у якому описувалися напади на ромів, що трапилися в Україні впродовж 2018-2019 років, а також засуджувалися дії ультраправих та консервативних організацій.

Також 25 листопада 2020 року було опубліковано замітку «В Києві затримали замовників викрадення лідера ромської громади Харкова». Інформація про випадок подана зі слів правоохоронців, стримано та без деталей. Вказівка на національність, ймовірно, мала свідчити про те, що спроба викрадення була пов'язана з національністю очільника громади і могла б вважатися злочином на ґрунті ромофобії. Проте поліція розслідувала цю справу як вимагання та закінчений замах на незаконне позбавлення волі, а також викрадення людини за попередньою змовою групою осіб.

Окрім матеріалів про власне злочини на ґрунті ненависті, тобто погроми чи напади, «Українська правда» публікує і новини про випадки дискримінації та мови ворожнечі, які згодом також можуть перерости у злочинні дії, засновані на нетерпимості до ромів. Так, 22 квітня 2020 року на сайті було опубліковано новину «Мер Франківська “стурбував” посольство США своєю заявою про ромів». У замітці йшлося про те, що на щотижневій нараді Руслан Марцінків обурився, чому роми досі у перебувають Франківську, якщо до цього нібито давав доручення правоохоронцям вивезти їх з міста. Зрештою на цю заяву відреагували правозахисні організації та навіть закордонні діячі, а українська поліція розпочала кримінальне провадження за ст. 161 Кримінального кодексу (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної та іншої приналежності).

Згодом, 1 вересня 2021 року, також було опубліковано новину під заголовком «Україна пообіцяла США карати жорсткіше за насильство проти ЛГБТ і ксенофобію». У ній йшлося про те, що Україна робить кроки на шляху до євроінтеграції та вдосконалює законодавство, зокрема шляхом встановлення більш суворого покарання за ксенофобію.

В інших матеріалах, опублікованих на сайті відтоді, йшлося про інциденти, пов'язані з проявами дискримінації, поширенням стереотипів щодо ромської громади. Кількість новин про злочини на ґрунті ромофобії зменшилася, оскільки і самі напади траплялися рідко. Однак під час повномасштабної війни сталося, щонайменше, два випадки вбивства ромів окупантами. Зокрема, на сайті «Української правди» 27 грудня 2022 року було опубліковано новину «В окупованій Макіївці розстріляли сім'ю з 8 осіб – наймолодшому був 1 рік», у якій згадувалося про те, що окупанти вбили ромську родину, зокрема і дітей. Їхні родичі, односельці та представники ромських організацій пов'язували цей напад саме з національністю цієї родини. У них існує версія, що окупанти могли керуватися стереотипом про багатство ромських родин, і вчинили напад та вбивство саме з метою пограбування.

Визначити точну кількість матеріалів, опублікованих в «Українській правді», у яких йдеться про злочини на ґрунті ромофобії, дискримінацію та мову ворожнечі, практично неможливо, оскільки інтерфейс сайту не дозволяє цього зробити – на ньому відсутній пошук за ключовими словами та немає відповідних тегів, таких як «роми», «ромофобія», «злочини на ґрунті ненависті» тощо. Однак у ручному режимі ми виявили та вивчили 56 матеріалів, що стосувалися цих тем та були опубліковані у період з 2018 по 2023 роки.

Проаналізовані матеріали свідчать, що медіа почало активно відстежувати випадки ромофобії саме з 2018 року. Це пов'язано зі сплеском нападів ультраправих активістів на місця компактного проживання ромських громад. Також медіа активно висвітлювало випадок, пов'язаний з мовою ворожнечі з боку мера Івано-Франківська, що стався у 2020 році.

У більшості випадків матеріали на тему злочинів на ґрунті ненависті у цьому виданні у досліджуваній нами період були якісними та вичерпними, проте зустрічалися й такі, де був відсутній баланс думок, відбувалося цитування агресорів, містилося порушення журналістської етики.

Інше медіа, яке також активно висвітлює питання злочинів на ґрунті ромофобії, – «Радіо Свобода». Це інтернет-видання працює в Україні з 1992 року та позиціонує себе як приватний некомерційний інформаційно-новинний засіб масової інформації. Воно керується законодавством США для надання точного, об'єктивного та професійного журналістського продукту для своєї аудиторії. Своєю місією медіа називає просування демократичних цінностей шляхом надання точних, об'єктивних та нецензурованих новин [46].

Слід зазначити, що на цьому інтернет-ресурсі є зручний пошук за ключовими словами – «злочини на ґрунті ненависті» та «ромофобія», а також присутній гештег «роми». Це значно спрощує пошук відповідних матеріалів.

На сайті «Радіо Свобода» матеріали на ромську тематику зустрічаються ще з 2002 року, і важливо відзначити, що ще тоді вони були доволі коректними – це стосується як дотримання етичних стандартів, так і використання журналістами коректної лексики.

Новини про дискримінацію ромів та упереджене ставлення до них, опубліковані з 2014 року, стосувалися не суто українського, а й закордонного контексту. Зокрема, у замітці під назвою «У Словаччині роми зіткнулися з соціальним розмежуванням і справжніми стінами», опублікованій 2 жовтня 2014 року, йшлося про те, що попри антидискримінаційне законодавство, ухвалене у 2004 році, роми в Словаччині продовжували відчувати наслідки сегрегації. На сході країни ромські діти все ще ходили до окремих класів в деяких школах, а деякі громади буквально були поділені стінами, які розмежовували дві етнічні групи.

Подібні випадки дискримінації ромів у різних країнах висвітлювалися у цьому медіа і у наступні роки, аж до 2023 року включно. Крім того, у матеріалах сайту йшлося і про українських ромів, які стикнулися з війною, та

ще більш упередженим ставленням до них з боку співвітчизників. Про це йдеться у матеріалі, опублікованому 8 квітня 2015 року, – «П'ять тисяч ромів, що втекли від війни, не змогли зареєструватись як переселенці». Це розлогий матеріал про те, що ромська громада, яка проживала на Донеччині та Луганщині стала ще більш вразливою з початком війни на Сході України і тому потребує підтримки, натомість стикається зі стигматизацією.

Згодом, 18 червня цього ж року, видання опублікувало новину «В Ужгороді студентів-іноземців не пустили в аквапарк через колір шкіри», у якій йшлося про те, що англомовних студентів не пустили до аквапарку, сплутавши їх з ромами, яким заборонили вхід туди ще за кілька років до цього. У матеріалі містилася цитата колишнього мера Ужгорода Сергія Ратушняка, який заявив, що «піклується про здоров'я мешканців міста і не пускатиме сифілісну і туберкульозну циганоту краю і всього світу». Цитату було взято у лапки, а також у відповідь протиставлено словами місцевого депутата ромського походження, декількох правозахисників та активістів, які звернули увагу на те, що такі слова та дії є розпалюванням ненависті щодо ромів, а також дискримінацією за ознакою етнічного походження.

Вже у 2016 році, коли на Одещині почалися сутички через вбивство 9-річної дівчинки, у якому обвинувачували місцевого рома, «Радіо Свобода» почала активно висвітлювати питання погромів та утисків цієї громади. Зокрема, 29 серпня 2016 року на сайті вийшов матеріал під назвою «Дії жителів Лощинівки відносно ромів є злочином – правозахисник про інцидент на Одещині», у якому засуджувалися погроми та примус ромської громади до виселення з селища. Зрештою, подібних матеріалів з розглядом цієї ситуації вийшло майже два десятки, – у новинах містилися реакції правозахисників, Омбудсманки, а також коментарі самих ромів, які залишилися у Лощинівці.

Також, ідентично до «Української правди», видання «Радіо Свобода» висвітлювало випадки підпалів ромських поселень та погромів у них, що траплялися у 2017-2018 роках. Однак, на відміну від «Української правди», у кожній новині «Радіо Свобода» містилися коментарі самих постраждалих ромів,

а також інформація та фото з місця події. Прикладом цього є новина «Просто такий “бух” – і спалахнуло – роми про нічну пожежу в таборі у Києві», опублікована 6 квітня 2017 року. Йдеться про випадок, коли ромську громаду виселели з Березняків – району, що розташований на лівому березі столиці. Журналісти взяли коментарі у місцевих жителів, які підписували петицію за їх виселення, а також у самих ромів, що жили у місці компактного проживання. Містилися також змістовні коментарі правозахисників.

Невдовзі після цього, 7 травня 2017 року, на сайті вийшла аналітична стаття «Ми кращі, коли ми різні: як в Україні протидіють злочинам ненависті?». У ній була загальна інформація щодо того, що таке злочини на ґрунті ненависті, зокрема, і щодо ромів, як їх фіксують та розслідують.

27 травня 2017 року було опубліковано замітку «В офісі омбудсмена заявляють про зростання проявів ксенофобії щодо ромів в Україні». У ній був огляд на злочини на ґрунті ненависті, що відбулися перед цим, а також ромофобні заяви та заклики.

У 2018 році більшість матеріалів на ромську тематику була пов'язана з нападами на ромські поселення у Львові, а також реакцію громадськості і правозахисників на це. Інфоприводи та частота матеріалів практично збігалися з матеріалами «Української правди», однак самі новини були більш розгорнутими та вичерпними. У кожній інформаційній замітці чи аналітичному матеріалі містилася оригінальна цитата правозахисників чи ромських громадських діячів. Так, 4 липня 2018 року на сайті вийшло інтерв'ю «Мирослав Горват: Що ми, роми, такого зробили, що нас переслідують, ненавидять та вбивають?», у якому ужгородський депутат аналізував напади на ромську громаду й окремих ромів, а також звертав увагу на те, що подібні прояви розпалювання міжетнічної ворожнечі потребують особливої уваги з боку правоохоронних органів.

Медіа “Радіо Свобода” «тримало руку на пульсі» і через рік після нападів. Так, 8 квітня 2019 року, до Міжнародного дня ромів, воно опублікувало текст «Весна ненависті: як розслідуються минулорічні напади на ромів в Україні?». У ньому згадувалося, що одними з найбільш резонансних справ 2018 року стали

погром ромського стихійного поселення на Лисій горі у Києві, а також напад на львівський «табір» ромів, внаслідок якого загинув один його мешканець, а ще кілька зазнали поранень. Видання «Радіо Свобода» разом з експертами та правозахисниками з'ясувало, на якому етапі перебували ці розслідування та судові процеси.

24 жовтня 2019 року видання також опублікувало новину «У Запоріжжі напали з ножом на ромську активістку». У матеріалі йшлося, що невідомий здійснив напад на тодішню голову Запорізького ромського центру «Лачо Дром» Анжеліку Белову. Колеги постраждалої припускали, що причиною нападу могло бути етнічне походження дівчини та її активна громадська діяльність, що була пов'язана з захистом прав ромів, а також політична діяльність її чоловіка. Однак поліція розслідувала справу як замах на вбивство.

У 2020 році у Києві відбувся черговий ромофобний інцидент. 2 травня «Радіо Свобода» опублікувало новину «Волонтери заявляють про напад на ромів у Києві, поліція поки не коментує», у якій йшлося про те, що в Голосіївському районі Києва спалили намет ромської родини. Згодом поліція відкрила справу щодо порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, що поєднане з насильством.

У подальші роки і під час повномасштабного вторгнення «Радіо Свобода» випускала вже не так багато матеріалів щодо дискримінації ромів та злочинів на ґрунті ромофобії. Можна припустити, що це пов'язано зі зменшенням кількості таких інцидентів. Однак, 13 липня 2023 року видання опублікувало новину «Чеська поліція розслідує три напади на ромів, які могли скоїти українці. Що далі?». У ній агресорами виступали саме українці, а постраждалими – роми з Чехії. Деякі жителі країни називали дії нападників розпалюванням нетерпимості і закликали виселити українців з країни.

Серед іншого, «Радіо Свобода» часто публікує новини та аналітику щодо злочинів на ґрунті ромофобії, вчинених нацистами під час Другої світової війни. Зазвичай ці матеріали публікувалися без прив'язки до певних дат та днів

пам'яті. Загалом, у досліджуваний період, у цьому медіа вийшло щонайменше 159 матеріалів, присвячених дискримінації ромів, мові ворожнечі щодо них, а також проблемі злочинів на ґрунті ромофобії. Припускаємо, що їхня кількість може бути більшою, оскільки ми не враховували матеріали, що не мають відповідних гештегів або ключових слів.

Попри те, що «Радіо Свобода» різко вирізняється кількістю матеріалів з-поміж інших проаналізованих у цьому розділі видань, ми вбачаємо, що тема злочинів, вчинених російськими окупантами щодо ромів, залишається недостатньо висвітленою. Загалом слід відзначити високу якість матеріалів на ромську тематику, опублікованих медіа у період 2014-2023 роки. Дослідивши новини та тексти щодо дискримінації ромської громади, ми дійшли висновку, що «Радіо Свобода» було ледь не єдиним виданням, що почало звертати увагу на цю проблему у контексті війни на Сході України, а саме писати про те, що ромські переселенці з Донбасу зазнають ще більших утисків.

Отже, злочини на ґрунті ненависті створюють атмосферу страху та небезпеки для постраждалих і їхніх спільнот. Ці дії можуть мати глибокі соціокультурні корені та виникати з певних упереджень, стереотипів чи невігласних уявлень щодо конкретної соціальної групи. Боротьба з злочинами на ґрунті ненависті вимагає вдосконалення законодавства, освіти, а також змін у глибинних уявленнях та ставленні до різних соціальних груп. Зокрема, ці зміни мають транслювати і засоби масової інформації.

Проаналізувавши змістове наповнення таких видань як «Українська правда» та «Радіо Свобода» ми дійшли висновку, що тема злочинів на ґрунті ненависті щодо ромської спільноти в Україні є резонансною та гострою, тому провідні медіа охоче її висвітлюють. Здебільшого матеріали, присвячені цій темі, є якісними та коректними з точки зору дотримання професійних стандартів та журналістської етики. Крім того, у процесі аналізу інформаційних та аналітичних матеріалів цих двох медіа за період з 2014 по 2023 рік ми виявили кілька ключових тенденцій у висвітленні злочинів на ґрунті ромофобії.

По-перше, відзначається збільшення кількості новинних публікацій на тему нападів на ромську спільноту, приділяється увага конкретним подіям та їхнім учасникам. По-друге, спостерігається інтерес медіа до розкриття конкретних історій людей ромського походження, які постраждали у результаті переслідувань (як у випадку з примусовим виселенням ромів з Лощинівки) чи нападів (приміром, на ромську діячку Анжеліку Белову). Це дозволяє більш природно та емоційно висвітлити проблему ромофобії на особистому рівні. По-третє, відзначається зростання уваги до взаємодії правоохоронних органів із ромською громадою у справах, пов'язаних зі злочинами на ґрунті ромофобії. Ці тенденції вказують на зростання інтересу та важливості питань, пов'язаних з ромофобією, в інформаційному просторі України за визначений період.

Паралельно із зазначеними тенденціями, спостерігається збільшення кількості аналітичних матеріалів, в яких обговорюються причини та наслідки злочинів на ґрунті ромофобії. Особливо відчутно це простежується у виданні «Радіо Свобода». Розширення аналітичного підходу дозволяє глибше розібратися у факторах, які сприяють насильству проти ромської спільноти, та шукати шляхи подолання цієї проблеми.

Також варто відзначити, що інформаційний формат змінюється від описового до аналітичного, що свідчить про поглиблення розуміння глибини та системності проблеми ромофобії в суспільстві. Зокрема, виокремлюються матеріали, що акцентують увагу на важливості ефективної взаємодії між державними та громадськими структурами для протидії цьому явищу. Такий підхід допомагає розглядати проблему ромофобії в контексті загальної ситуації в суспільстві та розуміти корені цього явища.

Водночас недостатньо дослідженими залишаються випадки злочинів на ґрунті ненависті, вчинені російськими військовими проти українських ромів на окупованих територіях, у нещодавно звільнених областях, а також у зоні активних бойових дій. Це додає нові перспективи цьому дослідженню.

РОЗДІЛ 3. РОМСЬКА ТЕМАТИКА ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ

3.1 Аналіз основних помилок у матеріалах на ромську тематику на основі моніторингу онлайн-медіа, які функціонують у західних регіонах України

Проаналізувавши у попередніх розділах теоретичний та практичний аспект ромської тематики в журналістських матеріалах українських медіа, ми дійшли висновку, що вона все ще є недостатньо дослідженою і потребує значної уваги та осмислення. Ця тематика охоплює широкий спектр питань, починаючи від збереження культурної спадщини й закінчуючи боротьбою з соціальною виключеністю та дискримінацією, а також визначенням ролі ромів у медіа у контексті військового конфлікту.

З проблемами стигматизації, упередженого ставлення, злочинів на ґрунті ненависті тощо представники ромської спільноти стикаються повсякчас і повсюди – практично у будь-яких регіонах та населених пунктах. У Запорізькій області, а саме у місті Мелітополь, до початку повномасштабної війни була велика ромська громада. Зокрема, завдяки цьому, у 2020 році місто очолило світовий інтеркультурний рейтинг [71]. Згідно з переписом населення, який проводився у 2001 році, ще тоді у місті мешкали представники 96 етнічних спільнот, серед яких 369 ромів. Цей показник є значним з огляду на загальну кількість ромів в Україні: за даними того ж перепису, їх було майже 48 тисяч. Водночас за підрахунками Офісу Омбудсмана, на початку повномасштабного вторгнення ромів в Україні було близько 400 тисяч [35].

Для того, щоб проаналізувати, як засоби масової інформації пишуть про проблеми ромів, що мешкають у Запорізькій області, ми оглянули онлайнві медіа «061.ua – Сайт міста Запоріжжя», «Перший Запорізький», «Акцент», «Індустріальне Запоріжжя», «ЗаБор». Однак виявлена нами кількість матеріалів, в яких фігурували роми, була мінімальною (а саме – до 10 публікацій у кожному з медіа за 2014-2023 роки), що її неможливо було б якісно

дослідити. Аналогічна ситуація була з іншими медіа, редакції яких розташовані у південних, північних, східних та центральних областях України.

Відтак, найбільша кількість згадок про ромів – як позитивних, так і негативних – зустрічається у онлайн-медіа, що знаходяться у західних регіонах України. Можна припустити, що це пов'язано з тим, що саме на Закарпатті, Волині та Прикарпатті живе велика кількість ромів – багато з них мешкали там завжди, а інша частина перемістилася у 2014 та 2022 роках з тимчасово окупованих територій та зони бойових дій.

Тож, для аналізу регіональних медіа на наявність матеріалів на ромську тематику та їхню відповідність журналістським стандартам, ми обрали два видання: «Zaxid.net» та «Закарпаття онлайн». Головним критерієм для відбору даних ЗМІ слугувало те, що при введенні у пошуковій системі Google слів «новини про ромів» та подібних комбінацій, обрані медіа були на перших сторінках пошуку. Примітно, що промоніторивши визначені та інші регіональні сайти, які пропонував Google, ми дійшли висновку, що саме в онлайн-стрічках «Zaxid.net» та «Закарпаття онлайн» міститься найбільша кількість матеріалів про ромів, тоді як на інших сторінках під пошук попадають однокорінні слова – ром, погром, гром тощо. Як і у попередніх підрозділах, ми аналізували тексти, опубліковані з квітня 2014 по грудень 2023 року.

Аналітичне інтернет-видання «Zaxid.net» розпочало свою роботу 4 травня 2007 року. Тематичне спрямування – актуальні події у світі та Україні, зокрема, у західних регіонах. Новини базуються на інфоприводах зі Львова, Прикарпаття, Тернополя, Волині, Закарпаття, Чернівців, Рівного та Хмельницького. Зазвичай на сайті висвітлюються ключові питання політичного, культурного та духовного життя мешканців західних регіонів України [75].

У досліджуваній період на сайті «Zaxid.net» було опубліковано 165 матеріалів на ромську тематику. Переважну більшість з них складають новини. Переглянувши їх, ми помітили певну, на наш погляд, логічну закономірність: чим старіші публікації, тим більш вони упереджені, стигматизуючі та некоректні. Прикладом цього є такі новини, які показують ромську спільноту як

суто маргінальну, агресивну та небезпечну: «На Львівщині засудили циганку, яка з необережності спалила свого сина» (03.07.2015), «У Румунії з полону ромської мафії визволили 40 людей» (14.07.2015), «Вивезти циган зі Львова на Закарпаття» (21.07.2017), «На Житомирщині затримали 13-річного рома за згвалтування і вбивство жінки» (31.07.2018), «На Закарпатті роми влаштували масову бійку на виборах місцевого барона» (07.08.2018).

У заголовках цих матеріалів простежується емоційна та некоректна лексика, укріплення стереотипів про ромську спільноту, а також мовні конструкції, що вказують на певну неадекватність дій ромів, – «з необережності спалила свого сина», «ромська мафія».

У практичній частині цієї наукової роботи ми вже наголошували щодо того, що слово «цигани» є некоректним, оскільки асоціюється з чимось негативним та злочинним. Прийнятний відповідник, який медіа мають використовувати, згадуючи про цю народність, – роми.

Словосполучення «ромська мафія» також є недоречним, оскільки підтримує стереотип про те, що всі представники ромської спільноти нібито пов'язані з організованою злочинністю. Це несправедливо і недостовірно, оскільки ромська спільнота, подібно до будь-якої іншої, є різноманітною і складається з людей різних професій і сфер діяльності.

Крім того, словосполучення «ромський барон» (як і «циганський барон») також є некоректним і негативно сприймається прогресивними ромами. Термін «барон» асоціюється зі значними ресурсами, владою та впливом. Використання цього слова щодо ромських лідерів підсилює стереотип про те, що всі вони мають великі багатства та владу [10]. Доречніше, на нашу думку, замінити це стереотипне та некоректне словосполучення на «лідер ромської громади» або просто «ромський діяч».

Слово «барон» медіа використовувало і у подальших публікаціях: «Нардеп Тищенко вивчав проблеми закарпатських ромів у розкішному будинку барона» (13.07.2021), «На виборах ромського барона на Закарпатті сталася масова бійка і вбивство» (28.11.2023).

Також видання активно висвітлювало вбивство дитини у Лощинівці, що на Одещині, у якому звинувачували ромського хлопця. Це ЗМІ, як і інші, які ми аналізували у попередньому розділі, порушило презумпцію невинуватості: попри те, що на момент публікації рішення суду все ще не було, журналісти називали обвинуваченого «злочинцем» – «Перед вбивством дитини на Одещині злочинець випивав у барі з її вітчимом» (28.08.2016). Інші новини на цю тему були більш виваженими та коректними.

Останньою помилкою, яку ми зафіксували у виданні «Zaxid.net» при висвітленні ромської тематики, є вживання слова «табір» та його певна екзотизація: «Суд звільнив від покарання ще одного нападника на ромський табір у Львові» (22.12.2022), «РКЦ відкрила наметову школу у ромському таборі біля Львова» (10.10.2023). Попри те, що це слово є доволі поширеним у багатьох українських медіа, ми вважаємо його помилковим та недоречним, оскільки саме словосполучення «ромський табір» означає форму побуту групи ромів-кочівників. Однак переважна більшість українських ромів є осілими, тобто їхні пращури мешкали на тих же територіях, на яких їхні нащадки живуть зараз. Медіа, говорячи про «табори», мають на увазі місця компактного проживання або ж просто райони, мешканцями яких, переважно, є роми. Таким районом є Радванка, що розташована на околицях Ужгорода. Часом журналісти називають цей район «хутором» або «табором», тоді як, насправді, це звичайні приватні оселі та багатоквартирні будинки, у яких роми живуть по кілька родин.

Завершуючи аналіз сайту «Zaxid.net» хочемо зауважити, що найчастіше, за нашими спостереженнями, журналісти цього засобу масової інформації припускаються саме сенсових чи логічних помилок: називають лідерів ромської громади «баронами», місця компактного проживання – «таборами», а самих ромів – «циганами».

Вважаємо, що доречно було б випробувати на цьому медіа правило «дзеркала», тобто замість слова «роми» підставити слово «українці», тим самим ніби віддзеркалити ситуацію [3, с. 5]. Провівши такий експеримент, стає зрозумілим, що журналісти не можуть називати українців, які є селищними

головами, – «українськими баронами», а про внутрішньо переміщених українців, які тимчасово живуть у палатках або шелтерах, не казатимуть, що вони нібито мешкають в «українських таборах». Так само і некоректні слова на зразок «укропи» або «хохли», якими подекуди називають українців, журналісти також, радше за все, не використовуватимуть.

З огляду на це, можна зробити висновок, що медіа «Zaxid.net» ігнорує правило «дзеркала», нав'язуючи та поширюючи при цьому негативні стереотипи та небезпечні упередження щодо ромської спільноти.

Друге проаналізоване нами видання – «Закарпаття онлайн». Як зазначає Інститут масової інформації, цей ресурс є одним найдавніших у цьому крайовому медіапросторі. Однак на сайті не вказано, коли, ким та як він був заснований. У коментарі ІМІ редакція зазначила, що раніше сайт мав увесь необхідний опис, але з певного часу, причетні до нього медійники, через низку резонансних публікацій щодо неоднозначних осіб краю почали відчувати юридичний тиск та погрози фізичною розправою, тому особисті дані працівників, а також загальну інформацію про сайт звідти прибрали [11].

Промоніторивши сайт шляхом пошуку відповідних ключових слів, ми нарахували 340 новин, що стосувалися ромської тематики, та були опубліковані у період 2014-2023 років. Аналогічно до попереднього сайту, більшість з цих публікацій – це новинні замітки.

Певна частина помилок, які ми зустрічали у виданні «Zaxid.net», трапляється і на сайті «Закарпаття онлайн». Водночас примітно, що якщо у «Zaxid.net» простежувалося певне розмежування щодо використання слів «роми» та «цигани» (тобто, перший варіант журналісти використовували у нейтральних чи позитивних новинах, а другий – у негативних, аби підкреслити маргінальність цієї спільноти), то у цьому засобі масової інформації ці два слова, зазвичай, використовуються як синоніми.

Підтвердженням цього слугують такі новини як: «В Ужгороді чотири циганські команди змагатимуться в турнірі з міні-футболу» (03.07.2014), «На Закарпатті за чотири тижні вакцинували понад 200 циган» (11.08.2021),

«Циган-злочинці із Закарпаття, яких “кришує” поліція Києва, змусили вітати всіх з Новим роком (ВІДЕО)» (03.01.2022), «Цигани Богар з Підвиноградова шиють для себе одяг і хочуть створити музей ромської культури» (10.02.2022).

Можна зробити висновок, що медійники використовують некоректне слово «цигани» у широкому контексті. Це слово фігурує у абсолютній більшості матеріалів, незалежно від року публікації та інформаційного приводу.

Крім того, журналісти використовують і зменшувальну форму цього слова для позначення ромських дітей – «циганчуки», «циганчата». Прикладами цього є такі матеріали: «Малим циганчатам допоможуть належно підготуватися до школи (ВІДЕО)» (30.04.2014), «У Мукачеві циганчат вчать мистецтву малювання (ВІДЕО)» (06.09.2017), «В Ужгороді з річки “виловили” циганчуків, що на Поштовій пограбували жінку (ФОТО)» (11.08.2021).

Детальніше пропонуємо розглянути помилки, які зустрічаються тільки у цьому досліджуваному медіа. Зокрема, у новині «Циганські діти довели до криміналу мешканця Порошкового» (26.06.2014), серед іншого, простежується віктимізація постраждалих ромських дітей. У матеріалі йдеться про те, що місцевий житель побив сусідських дітей через те, що вони цілий день перебували без нагляду, лаялися та нібито щось вкрали з його двору. Автор матеріалу усіляко виправдовує дії чоловіка, наполягаючи, що діти його спровокували і він не зміг стримати свою агресію. Такі дії журналіста є порушенням стандарту відокремлення фактів від суджень та стандарту балансу думок, оскільки він обрав певну сторону і захищає її.

Ще однією помилкою у новинах «Закарпаття онлайн» є висміювання неписьменності ромів та зверхнє ставлення до них. Зокрема, це можна простежити у новині «Закарпатські цигани голосують із записаним на руці номером, інколи по двоє в кабінці» (26.10.2014). У цій новині про ромську спільноту пишуть узагальнено, зазначаючи, що вона загалом є неграмотною, тому через відсутність освіти та роботи живе суто на соціальні виплати.

Також медіа вкорінює стереотип про те, що роми нібито крадуть дітей. Такі новини зустрічаються у цьому ЗМІ періодично, але однією з найбільш

емоційно забарвленою є така замітка: «Білявий блакитноокий хлопчик, якого запримітили у Львові, є сином матері-циганки із Закарпаття» (23.01.2015).

У тексті міститься така цитата: «Правоохоронці лінійного відділу на станції Львів проводять перевірку за зверненням громадських активістів щодо законності перебування білявої малолітньої дитини серед осіб ромської національності у сквері біля Львівського вокзалу. На думку активістів, дитина може бути викраденою». Окрім того, що інформація є відверто упередженою і пов'язана зі стереотипним уявленням про ромську спільноту, у ній також міститься етнічний профайлінг – «особи ромської національності».

Останньою поширеною помилкою, на яку ми звертаємо увагу у дослідженні, є містифікація ромської спільноти – підозри у ворожінні, прокльонах, гіпнозі тощо. Одним з прикладів такого явища є публікація «Закарпатські цигани затероризували Львів (ФОТО)» (23.07.2015). Як у заголовку, так і у самій новині, міститься поширене некоректне слово «цигани», а також цитата, яка, ймовірно, покликана налякати читачів і ще більше відштовхнути їх від ромської спільноти: «Жінки-циганки полюють на перехожих, вимагають дати їм милостиню, і, що найгірше, погрожують прокльонами. Наші і без того збіднілі люди дістають з гаманця гроші і віддають циганам, аби тільки відчепились і не наслали обіцяну біду. За щастя, коли циганки обійдуться тими кількома гривнями, а не шляхом гіпнозу змусять людину винести з хати всі коштовності». Матеріали, у яких згадуються «магічні» навички ромських жінок, повсякчас зустрічаються у «Закарпаття онлайн», зокрема, й у новині «Циган-зłodіїв із Закарпаття, яких “кришує” поліція Києва, змусили вітати всіх з Новим роком (ВІДЕО)» (03.01.2022). Медіа все так само закликає не дивитися ромкам в очі, скручувати свої пальці у кишнях, а також слідкувати за прикрасами та грошима, проходячи поблизу ромських жінок. Вбачаємо у цьому також ознаки сексизму та мізогінії.

Отже, проаналізувавши два регіональних медіа, одне з яких охоплює всі західні області, а інше – тільки Закарпаття, ми зафіксували наступні порушення у висвітленні ромської тематики:

- використання журналістами емоційної лексики, а також некоректних слів та словосполучень, таких як «цигани», «циганчуки», «циганчата», «ромська мафія», «ромський барон» тощо;
- недоречне та неправильне використання слів «табір» та «хутір» на позначення місць компактного проживання;
- висміювання неписьменності ромів;
- створення мовних конструкцій, які мають вказувати на певну неадекватність дій ромської спільноти;
- укорінення стереотипів щодо того, що роми нібито крадуть дітей;
- екзотизація та містифікація ромської спільноти;
- ігнорування презумпції невинуватості;
- криміналізація ромської спільноти, зокрема посилення/укорінення стереотипів про крадіжку ромами дітей;
- віктимізація постраждалих.

Попри це, слід зазначити, що рівень якості висвітлення ромської проблематики у виданні «Zaxid.net» з роками підвищується, тоді як у «Закарпаття онлайн» завжди залишається на стабільно низькому рівні. Хоч ці медіа і мають певні відмінності у поданні інформації, що стосується ромської тематики, вони обидва порушують журналістську етику, професійні медіастандарти та Закон України «Про медіа», зокрема, ігноруючи заборону дискримінації за етнічною ознакою.

Також варто звернути увагу на те, що як новини про ромську спільноту, які стосуються війни в Україні, так і новини поза воєнної тематики, містять однакові порушення, які ми перерахували вище. З огляду на це, проблема некоректного висвітлення ромської тематики у медіа потребує комплексного підходу для її розв'язання. Зокрема, йдеться про залучення медіаекспертів з різних етнічних груп для проведення тренінгів і лекцій для журналістів та редакторів. Такі програми можуть охоплювати теми професійної етики, культурної чутливості та антидискримінаційних стандартів у медіа.

3.2 Принципи роботи з контентом на ромську тематику на прикладі матеріалів правозахисного видання «ZMINA»

Журналістські стандарти, внутрішні редакційні правила, медійне законодавство є динамічними явищами, які постійно трансформуються. Причинами цього можна вважати активний розвиток української журналістики, євроінтеграцію та відповідні зміни у сфері законодавства, які спрямовані на розвиток демократичних цінностей, рівних прав та можливостей.

Відтак, видозмінюються і правила висвітлення правозахисної, і, зокрема, ромської тематики в медіа. Умовними «орієнтирами» у цьому питанні можуть бути не лише фахові організації, такі як Інститут масової інформації, Детектор медіа, Комісія журналістської етики тощо, а й правозахисні видання. Одним з найвідоміших та наймасштабніших правозахисних засобів масової інформації є сайт «ZMINA», який працює на базі однойменної громадської організації.

Центр прав людини «ZMINA» (який раніше мав назву Центр інформації про права людини) працює з 2012 року, сайт – з 2014 року. З початку заснування організація працює у сфері захисту свободи слова, протидії дискримінації, попередження злочинів на ґрунті ненависті, тортур і жорстокого поводження, підтримує українських правозахисників та громадських активістів. З 2022 року «ZMINA» активно займається документуванням воєнних злочинів РФ проти України [62]. Усі ці теми також висвітлюються журналістами на сайті.

Наразі журналісти видання також реалізують проєкт, присвячений темі злочинів на ґрунті ненависті (нападам на біженців, ЛГБТ-людей, ромів, євреїв тощо) та питанню дискримінації. Значна увага у проєкті приділяється і ромській тематиці. Загалом, за весь час роботи видання, на сайті вийшло 234 матеріали, що стосуються ромів. Перший з них був опублікований 13 січня 2015 року.

Тож, спираючись на власний досвід створення інформаційних та аналітичних матеріалів для видання «ZMINA», а також на редакційну політику медіа, узагальнемо принципи роботи журналістів цього засобу масової інформації у роботі з ромською тематикою.

Перш за все, слід зазначити, що на сайті «ZMINA» немає загальної інформації про видання, а також не наведено посилання на редакційну політику. Однак усі журналісти та редактори, які починають працювати у цьому медіа, одразу отримують файл з загальними правилами роботи з сайтом. Зокрема, у ньому міститься інформація про формат новин, рекомендована термінологія щодо тимчасово окупованих територій та вразливих груп, орфографічні та граматичні особливості (використання фемінітивів, написання великої та малої літери у словах), також міститься опис тематики новин, які підходять для сайту.

Крім того, разом з редакційною політикою, медійникам надсилають посилання на Кодекс етики українського журналіста [23] та на загальні стандарти журналістики [45]. Будь-які нововведення та законодавчі зміни, які стосуються коректності та правильності вживання термінів, редакція обговорює сама або з залученням коректорок, колег-юристів та експертів з Комісії журналістської етики.

Першим і очевидним правилом у редакційній політиці видання є вживання коректної термінології щодо ромської спільноти. Йдеться, зокрема, про уникнення слова «цигани». Цього правила журналісти беззастережно дотримуються з найперших публікацій: «Чому ромські діти не ходять до школи?» (13.01.2015), «Роми-біженці потерпають від упередженого ставлення у Росії» (08.04.2015), «У Дзержинську ромів не пускають у бомбосховища» (24.04.2015). Слід відзначити, що видання «ZMINA» займалося дослідженням проблем ромів і у контексті війни на Сході.

У редакційній політиці також прописано, що теми, з якими працює медіа, можуть бути пов'язані з усіма видами дискримінації – гендерною нерівністю, дискримінацією за ознакою інвалідності, кольору шкіри, національності, гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації. Крім того, мають висвітлюватися законодавчі чи урядові ініціативи, які дискримінують згадані групи. Прикладом цього є така новина: «Влада Мукачєва не дає ромам самоорганізуватися – активістка» (22.09.2015). У ній йдеться про те, що представники цієї ромської громади в Мукачєві вирішили створити орган

самоорганізації ромської громади, однак місцева влада вже третій місяць блокує цей процес. Координаторка проєктів Благодійного фонду «Розвиток» Наталія Козир розповідала, що місцева влада не береться вирішувати проблеми ромів. Наприклад, в одному з найбільших ромських поселень два роки не було доступу до питної води, проте заступник мера казав, що води не буде до кінця року, і що цю проблему мають вирішувати самі роми.

Також журналісти «ZMINA» мають відслідковувати напади праворадикалів на мирні зібрання. Однією з перших новин на цю тему є така: «У Чернігові на акцію на підтримку ромів напали невідомі» (11.04.2016). Новина хоч і є доволі лаконічною, у ній все ж міститься коментар активістів громадської організації «Романо дром». Вони розповіли, що хотіли пройти з плакатами від Кооперативного технікуму до центральної площі міста. У них були з собою плакати. Згодом до них почали підходити невідомі з питаннями: «А ви що, циганва? Ви Майдан не визнаєте, напевно? Що цигани взагалі зробили для України?». Правоохоронці, які супроводжували ходу, порадили не реагувати на провокаторів. У матеріалі містяться такі некоректні слова як «цигани» та «циганва», однак вони наведені у цитаті, і є важливими для фіксування мови ворожнечі щодо ромів з боку нападників.

Також на сайті міститься розгорнутий аналітичний текст щодо розслідування вбивства дівчинки у Лощинівці, у якому підозрювали ромського хлопця: «Ромські погроми на Одещині: Хто перший кинув камінь?» (30.08.2016). У матеріалі розгорнуто викладена суть інциденту, однак, важливо наголосити, підозрюваного не називають «вбивцею» чи «злочинцем» (як це робили журналісти інших досліджуваних нами медіа). Також представлені коментарі експертів, представників ромських організацій, односельців та влади. Крім того, досліджується й роль медіа у розголосі цієї справи, а у висновку міститься заклик до проведення ретельного та якісного розслідування вбивства дівчинки та засудження винного.

На нашу думку, ця стаття є прикладом того, як медіа можуть посередниками між ромами, правоохоронними органами, місцевою владою,

правозахисниками тощо. Важливу роль у такому виваженому стилі подання інформації відіграє саме коректна лексика та відсутність упереджень і оціночних суджень. Журналіст регулює рівень напруги, а також дотримується балансу думок – представлені думки всіх сторін конфлікту, однак багаторазово наголошується на протиправності погромів ромських поселень та цькування ромської громади. Також можна резюмувати, що одним з правил таких журналістських текстів, є звернення до законодавчої бази та експертів.

На сайті «ZMINA» містяться новини, які ми публікувалися під час моніторингу на інших медіа. Прикладом цього є інформаційна замітка під назвою «На Закарпатті ромську дівчинку видають заміж у 10 років» (10.04.2017). Журналісти, висвітлюючи цей інцидент, нагадали, що доцентка кафедри соціології НаУКМА Тамара Марценюк зазначала, що світовою проблемою, з якою потрібно боротись, є ранні та примусові шлюби ромських жінок. Експертка виділила два основних фактори, які впливають на появу ранніх шлюбів для ромських жінок: культурний та економічний фактори. Тож, висвітлюючи такі інциденти, пов'язані з порушенням прав дівчат і жінок, медійники звертають увагу на причинно-наслідковий зв'язок (у цьому випадку – на культуру та традиції ромів), наголошуючи на неправомірності таких дій.

Примітно, що видання «ZMINA» є одним з тих, що звертає увагу не тільки на негативні явища, пов'язані з ромською спільнотою (такі як напади на них, злочини на ґрунті ненависті, вбивства, крадіжки тощо), а й розповідають про певні позитивні зміни. Приміром, у новині «В Україні знімають фільм про ромських жінок, які досягли успіху» (06.03.2017) йдеться про декількох відомих ромок, які працюють у сферах творчості, активізму та адвокації. У фокусі, як пише автор матеріалу, громадська, правозахисна та культурна робота героїнь, їхня взаємодія з людьми всередині ромської спільноти та поза нею.

Наявність таких матеріалів (вони з'являються на сайті повсякчас, без прив'язки до певних дат) можна також розцінювати як певне правило – висвітлення позитивних історій успіху ромів. Подібні тексти, на наше переконання, допомагають подолати негативні стереотипи і упередження щодо

ромів, які існують у суспільстві. Також вони сприяють створенню більш інклюзивного та відкритого суспільства, де кожна людина, незалежно від її етнічної, національної чи гендерної приналежності, має рівний доступ до можливостей та може досягти успіху.

Відтак, можна резюмувати, що аналіз матеріалів видання «ZMINA», вказує на дотримання другої статті Кодексу етики українського журналіста, у якій йдеться про те, що «Служіння інтересам влади чи засновників, а не суспільства, є порушенням етики журналіста» [21]. Медійники цього видання відверто вказують на помилки та недопрацювання української влади. Це можна побачити у таких матеріалах як «Чому Україна не захищає права ромів?» (18.09.2017), «Українська влада не виконує ромської стратегії – Суслова» (04.07.2018), «Правозахисники просять правоохоронців навести лад на вокзалах без дискримінації ромів» (12.03.2020).

У вказаних матеріалах видання «ZMINA» ми бачимо відверте вказування на помилки та недоліки у роботі української влади у сфері захисту прав ромської спільноти. Це допомагає не лише розв'язати конкретні проблемні питання, а й сприяє зміцненню прозорості та відповідальності влади перед громадянами. Такі матеріали потрібні для формування публічного тиску на владу для здійснення змін в цій сфері.

Важливим правилом видання «ZMINA», яке прослідковується у новинах, є також привернення уваги до рішень міжнародних інституцій: «Україна має заплатити постраждалим від погрому ромам 5 мільйонів гривень – ЄСПЛ» (06.11.2018), «У Раді Європи занепокоєні розпалюванням міжетнічної ворожнечі щодо ромів в Україні» (16.03.2020), «Верховний Суд скерував справу щодо вигнання ромів з Лощинівки на новий розгляд» (26.06.2020). Такі новини допомагають зосередити увагу на проблемах та подіях, що відбуваються з ромською спільнотою в Україні, на міжнародному рівні. Вимоги та рішення Ради Європи та ЄСПЛ можуть створювати додатковий тиск на український уряд, сприяючи розв'язанню проблем ромів та дотриманню прав людини.

З початком повномасштабної війни у виданні «ZMINA» збільшилася кількість новин на ромську тематику саме у цьому контексті. Зокрема, журналісти розповідають про ромську спільноту як про українців, що страждають від війни та дискримінації.

Це простежується у таких розгорнутих аналітичних матеріалах: «Люди з інвалідністю, ЛГБТ та етнічні спільноти: як вразливі групи долають виклики війни» (07.08.2022), «Минуле і теперішнє: що сталося з ромами під час Другої світової війни та що відбувається зараз» (09.08.2022), «Соціальна ізоляція, ігнорування потреб та множинна дискримінація: з чим стикаються українські роми, рятуючись від війни» (28.12.2022). Такі ґрунтовні матеріали, присвячені ромській тематиці в контексті війни, покликані розкривати глибокі та маловивчені аспекти життя ромів в умовах конфлікту.

Отже, ромська тематика в правозахисному виданні «ZMINA» є поширеною та достатньо широко висвітленою – вона часто зустрічається як в інформаційних, так і в аналітичних матеріалах. Розглянувши редакційну політику та проаналізувавши особливості текстів, опублікованих на цьому сайті, узагальнимо специфіку роботи медіа з ромською тематикою.

Йдеться про такі, підтримані журналістами та редакторами, правила:

1. Моніторинг випадків, пов'язаних з будь-якою дискримінацією, зокрема, за ознакою етнічного походження. Журналісти фіксують такі випадки та висвітлюють їх, звертаючи увагу на неправомірність таких дій. Часом, готуючи такі матеріали (новинні замітки чи аналітичні тексти), медійники звертаються до експертів – юристів Центру прав людини «ZMINA», представників ромських організацій, Офісу Омбудсмана тощо. Крім того, журналісти висвітлюють й законодавчі чи урядові ініціативи, які дискримінують ромську спільноту.

2. Відслідковування нападів праворадикалів на мирні зібрання, місця компактного проживання ромів, а також на окремих активістів. Здебільшого такі інциденти містять ознаки злочинів на ґрунті ненависті, тому представники

громадської організації «ZMINA» і власне журналісти моніторять розгляд таких справ правоохоронцями та судом.

3. **Обов'язкове вживання коректної термінології щодо ромської спільноти.** Для позначення ромів журналісти «ZMINA» використовують тільки слова «роми», «ромська спільнота» (рідше – «ромська меншина», оскільки щодо коректності цього терміну в українському суспільстві та законодавстві досі точаться суперечки). Слово «цигани» використовується тільки у цитатах, аби показати упередженість мовця або продемонструвати його ксенофобське ставлення до цього етносу.

4. **Дотримання журналістських стандартів та Кодексу етики українського журналіста.** Зокрема, йдеться про такі пункти як відсутність у медіапродуктах оціночних суджень та упереджень, а також дотримання балансу думок. Водночас в організації існує правило не брати коментарів у нападників задля штучного створення балансу думок. Будь-яка трансляція ромофобних, ксенофобних думок заборонена, якщо до чи після неї немає фахового коментаря експерта-правозахисника про те, що дискримінація заборонена і за неї передбачається відповідальність.

5. **Уникнення етнічного профайлінгу.** У новинах, що стосуються протизаконних дій, журналісти розповідають про саму подію, не акцентуючи увагу на тому, людина якої національності чи етнічного походження це зробила. В українському суспільстві вже існує велика кількість стереотипів щодо ромської спільноти, тому вказування на етнічне походження ромів, які вчинили злочини, ще більше вкорінює ці упередження.

6. **Постійне звернення до законодавчої бази та експертів.** Журналісти «ZMINA» не просто висвітлюють певні події, пов'язані з ромською спільнотою (напади на місця компактного проживання ромів, ромофобні заклики політиків тощо), а й звертаються по коментарі до експертів, аби розглянути ці інциденти з юридичної точки зору. Також за потреби журналісти звертаються власне до законодавства, аби нагадати, що за дискримінацію існує певна відповідальність.

7. Висвітлення позитивних історій. Ромська спільнота, як і будь-яка інша, складається з різних людей, тому є важливим висвітлювати їхнє життя різнобічно, звертаючи увагу не тільки на більш маргіналізовану частину населення, а й на успішну та освічену. Такі матеріали не тільки руйнують стереотипи про ромів загалом, а й мотивують представників цієї етнічної спільноти до розвитку.

8. Відверте вказування на помилки та недопрацювання української влади. Зокрема, це стосується неякісного виконання Ромської стратегії, яка покликана на інтеграцію та розвиток ромів.

9. Привернення уваги читачів до рішень міжнародних інституцій. «ZMINA» моніторить рішення Верховного суду та Європейського суду з прав людини, а також заяви Ради Європи та інших інституцій щодо питання дотримання прав ромів в Україні. Це потрібно для того, щоб показати, що питання рівних прав та протидії дискримінації залишається на часі і контролюється не лише українськими правозахисниками, а і національними та закордонними інституціями.

10. Адекватне висвітлення інформації про ромів у контексті російсько-української війни. Журналісти розуміють, що роми – це такі самі українці, які наразі страждають від повномасштабної війни. Серед них також є внутрішньо переміщені особи та біженці, волонтери та військові, а також вони також отримують поранення та гинуть внаслідок обстрілів. У цьому питанні не має бути екзотизації ромської спільноти.

Отже, в Україні лишається актуальним питання вдосконалення медійного законодавства у контексті висвітлення питань, що стосуються національних спільнот. Йдеться про покращення роботи контролюючих органів, впровадження системи моніторингу, аналогічної до тої, що здійснюють Комісія з журналістської етики та Національна рада з питань телебачення та радіомовлення. Такі дії слід здійснювати на більш професійному та фаховому рівні для забезпечення об'єктивної та компетентної інформаційної діяльності.

3.3 Рекомендації щодо покращення висвітлення ромської тематики у медіа під час кризових періодів

Під час пандемії коронавірусу, війни на Сході України, повномасштабного вторгнення російської армії на територію нашої країни, роль медіа стала ще більш важливою, оскільки під час кризових періодів ЗМІ не лише висвітлюють певні актуальні події, але й формують громадську думку та навіть впливають на сприйняття певної інформації читачами. Проаналізувавши ромські, національні та регіональні медіа, які функціонують у західних регіонах України, а також правозахисне видання «ZMINA», ми переконалися, що наразі існує критична необхідність якісного та об'єктивного висвітлення ромської тематики, яка часто стає об'єктом стереотипів та зміцнення негативних уявлень читачів. Ми провели ряд експертних інтерв'ю з ромськими діячами та журналістами, та систематизували експертні рекомендації, спрямовані на покращення цього аспекту медійної діяльності під час кризових ситуацій.

Так, до формування рекомендацій щодо висвітлення ромської тематики під час конфлікту долучилися такі експерти і експертки як Ірина Виртосу (медіаекспертка, раніше – журналістка видання «ZMINA»), Олександра Горчинська (журналістка New Voice) та Ірина Небесна (регіональна представниця Інституту масової інформації). Вони спеціалізуються на висвітленні конфліктно-чутливих тем, а також мають позитивний та ґрунтовний досвід роботи над ромською тематикою. Керуючись правилом «Нічого про нас без нас», про яке ми згадували у першому розділі, ми також звернулися по коментарі до медійних ромських діячів, які відкриті до роботи з журналістами та охоче йдуть на контакт. Своїми рекомендаціями поділилися Анжеліка Белова (президентка Об'єднання ромських жінок «Голос Ромні»), а також Юліан Кондур (проектний менеджер ромського міжнародного благодійного фонду «Chiricli»).

Медіатренерка та експертка з недискримінації Ірина Виртосу, яка понад 10 років працювала у сфері правозахисної журналістики, зокрема, з ромською тематикою, цитуючи правозахисника Максима Буткевича (який нині перебуває у російському полоні як захисник України), зазначає, що українські медіа поки що

не навчилися «розряджати» напружену атмосферу. Йдеться про такі випадки, коли засоби масової комунікації, висвітлюючи, приміром, питання примусового виселення ромів з якогось населеного пункту, пишуть, що «місцеві жителі виступили проти ромської громади». Такі твердження є неприпустимими та помилковими навіть з логічної точки зору, оскільки роми теж є місцевими жителями. Тобто у такому випадку (як, власне, і в будь-якому іншому, що стосується етнічних спільнот) не слід протиставляти одну громаду іншій.

Також Виртосу зазначає, що у таких матеріалах не слід використовувати так звану «мілітарну лексику» без нагальної потреби. Наприклад, писати, що «місцева влада створила зелений коридор для виведення ромів з території селища, щоб запобігти насильству», – неправильно, оскільки у такому випадку, радше за все, йдеться про звичайний населений пункт, а не про виїзд з окупованої території чи зони бойових дій.

Також експертка радить журналістам, які готують інформаційний або аналітичний матеріал, відповісти на декілька питань, які можуть суттєво покращити цей текст:

1. Хто ці знеособлені люди, про яких йдеться у новині?
2. Наскільки у вашому повідомленні представлені різні соціальні групи?
3. Які ознаки та характеристики об'єднують вас, ваших героїв та читачів?
4. Чи доречно саме у цьому випадку вказувати на ознаки та особливості?
5. Чи принесе цей матеріал користь громаді, про яку у ньому йдеться?

Як пояснює Виртосу, фахове висвітлення журналістами питань, пов'язаних з ромською тематикою, знімає соціальну напругу, правильно розставляє акценти, а також підштовхує до критичного мислення.

«Коли немає можливості писати розлогі та змістовні матеріали, але є потреба у висвітленні події у форматі новини, то слід пам'ятати про повагу до гідності людини, розуміти важливість її прав. Саме це може стати внутрішнім орієнтиром щодо того як писати на ромську тематику», – додала вона.

Крім того, медіатренерка наголошує на таких загальних правилах:

– не слід робити щось для ромів без їхньої участі та залученості;

- варто надавати фахову інформацію доступною та зрозумілою мовою;
- при підготовці чутливих матеріалів завжди треба спиратися на пункт 15 Кодексу етики українського журналіста, у якій зазначається, що «ніхто не може бути дискримінований через свою статтю, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження або політичні уподобання» [21];
- вказувати на відповідні ознаки групи людей слід лише у тих випадках, коли ця інформація є неодмінною складовою матеріалу.

Медіаекспертка пропонує журналістам та редакторам, які займаються висвітленням конфліктно-чутливих питань, пройти безплатний курс на платформі Prometheus під назвою «Комунікація щодо національних спільнот для пресслужб поліції та прокуратури», над яким вона працювала разом з колегами. Попри те, що він розрахований здебільшого на пресслужби правоохоронних органів, він також буде корисний усім, хто працює у сфері адвокаційної журналістики та ромської тематики зокрема.

Журналістка Олександра Горчинська, яка спеціалізується на висвітленні тем соціального спрямування, говорячи про висвітлення ромської тематики в медіа, першочергово наголошує на важливості звернення по коментарі до самих представників ромської спільноти, оскільки ніхто краще за них не знає, де є потенційні складнощі і яким чином їх краще розв'язати.

Горчинська також є авторкою курсу «Чутлива журналістика» для Media Development Foundation. З огляду на це, вона радить пам'ятати про принцип «не нашкодуй»: все, що роблять журналісти, не має нашкодити героям чи героїням публікацій, програм або сюжетів. Тобто слід пам'ятати про конфіденційність, безпеку і анонімність там, де це необхідно.

Наприклад, треба бути обережними з оприлюдненням персональних даних, як-от адреси, імена дітей, а також з оприлюдненням медичних діагнозів та даних про стан здоров'я, про попередні судимості, якщо вони наявні у особи, про яку йдеться, а також про іншу сенситивну інформацію.

Особливої актуальності, на нашу думку, ці поради набувають у контексті кризових ситуацій – пандемії, бойових дій, окупації. У попередніх підрозділах

ми проаналізували випадки порушення медійниками цього правила: подекуди ромів називали «рознощиками» коронавірусної хвороби, а також публікували фото місць компактного проживання, де мешкали хворі роми. Крім того, журналісти публікували фото будинку, де на окупованій території мешкала ромська родина, яку через це, ймовірно, вбили окупанти. Поширення таких світлин може бути небезпечним також для родичів вбитих ромів.

За словами журналістки, важливу роль відіграє лексика, яка використовується: в роботі з цією темою найбільш очевидним є уникнення слова «цигани» або пояснення конотацій, пов'язаних з цим словом, якщо воно все таки використовується. Горчинська розповіла, що раніше вона робила матеріал про Циганський театр «Романс» в Києві. Ця назва закладу є офіційною, тому змінювати її на «Ромський театр» самостійно було б некоректно. Однак у таких випадках у самому тексті варто пояснити читачам, чому в публічній комунікації «циганське» краще не використовувати.

Медійниця також наголошує, що найпоширеніший стереотип, який стосується ромів – «вони всі крадуть». На думку експертки, роль журналістів полягає не лише у тому, щоб розвінчати його за допомогою позитивних прикладів, але також дослідити історію виникнення таких стереотипів. Читачам можна розповісти, звідки це взялося, чому цей факт дійсно може мати місце, але не є узагальненням щодо всього ромського народу. Категорично заперечувати причетність до вуличних крадіжок не варто, однак треба пояснити, що життя далеко не всіх ромів, як і представників будь-яких інших національностей, пов'язане з криміналом, тому слід обійтися без узагальнень.

З урахуванням того, що наразі в Україні триває повномасштабна війна, Горчинська радить підходити до питань висвітлення ромської тематики не лише з позиції сучасності, а також пам'ятати про минуле. Наприклад, варто розповідати про геноцид ромів під час Другої світової війни як трагедію, про яку часто забувають. За словами журналістки, говорячи про жертв тих часів, найчастіше згадують лише про євреїв, що цілком зрозуміло, зважаючи на масовість і жорсткість вчинених злочинів. Однак журналістам необхідно розповідати і про

ромів, які також зазнавали переслідувань з боку нацистів, переживали стерилізацію і гинули у концентраційних таборах.

Інша журналістка та представниця Інституту масової інформації в Тернопільській області Ірина Небесна першочергово радить медійникам, які збираються працювати з ромською тематикою, розібратися з коректною лексикою та пройти базовий курс з протидії мові ворожнечі. Такі курси, зокрема, можна знайти на платформах EdEra, Prometheus, а також на сайтах Ради Європи та Європейського суду з прав людини.

«Здається, що це буденні речі, однак вони все ж мають бути базовими. Це дасть можливість не тільки дізнатися, чому слід використовувати самоназву народу, а й розібратися в тонкощах цитування героїв, коли вони самі не використовують самоназву, а ще – дізнатися деталі щодо деяких історичних назв, які сьогодні можуть здатися некоректними», – пояснює Небесна.

Також, за словами журналістки, попереднє навчання допоможе уникнути спокуси показувати ромську спільноту як щось екзотичне та химерне, а тому варте уваги. Насамперед, за словами експертки, медійники мають розуміти, що йдеться про живих людей, їхні проблеми чи досягнення, тому також не варто зайвий раз, цитуючи людину, називати її ромом чи ромкою.

«Читачі та глядачі й з першого разу це запам'ятали. А особистість – це не лише її національність чи етнічне походження», – вважає вона.

Небесна також зазначає, що серед працівників засобів масової інформації досі панує думка, що в регіональних медіа обов'язково має бути локальна прив'язка до матеріалу. Часом це дещо ускладнює процес створення дійсно важливого матеріалу. Наприклад, на Тернопільщині, де працює Ірина, ромська громада завжди була невеликою, а журналістка прагнула написати матеріали про їхню історію в межах історії України чи про «Калі Траш» – Голокост ромів під час Другої світової війни. У першому випадку їй допомогли архівні вирізки з газет, завдяки яким вона змогла проаналізувати, як та що про ромів писали раніше. У другому випадку їй довелося звернутися до архіву Служби безпеки України з запитом, аби знайти інформацію про конкретні випадки. Однак,

беручись за такі теми, учтеною представниця ІМІ, варто мати хоча б мінімальну обізнаність щодо історичного контексту. Більше дізнатися про це можна з посібників Українського центру вивчення історії Голокосту, де людські історії в умовах ромського Голокосту вивчали та фіксували на рівні з Фондом Шоа, який є однією з найбільших у світі освітніх організацій, що займається розробкою освітніх матеріалів з підтримки толерантності, протидії упередженням, стереотипам та несправедливому ставленню.

Оскільки Ірина Небесна має великий досвід роботи саме у регіональних медіа, вона пояснює, що такі ЗМІ – це не спеціалізовані медіа, де протидіють дискримінації. Навіть навпаки – саме там зазвичай можна зустріти мову ворожнечі, тому працівникам регіональних інтернет-видань варто захищати своїх героїв і після публікації, а саме – ретельно стежити за коментарями на сайті, у месенджерах і соціальних мережах, де розміщуватиметься цей контент. Усі нетолерантні коментарі, які поширюють стереотипи та сприяють просуванню упередженого ставлення та дискримінації, не можна залишати без уваги.

«Інше питання, як із ними поводитися. З моєї практики – краще видаляти, а не доводити незнайомцям у соцмережах, що їхній негативний досвід чи почуті небилиці є істиною. Зрештою, навіть із коментарями від SMM-менеджера чи автора мова ворожнечі у коментарях залишається мовою ворожнечі. Моя позиція – таке залишати не можна. Усе, що ви хотіли пояснити читачам, ви пояснили у своєму матеріалі. Хто захотів зрозуміти – зрозумів», – поділилася експертка.

Небесна закликає, за можливості, узгоджувати готовий текст (інтерв'ю, репортаж, аналітичну статтю) з героями та героїнями матеріалу. Оскільки це ромська тематика – чутлива, то краще, щоб люди розуміли у якому світлі про них розповідають. Журналістка пояснює це так: якщо зауважень не буде – герої просто прочитають про себе раніше за інших, а якщо ж виникнуть якісь уточнення, чи людина захоче внести корективи, краще мати таку можливість. Зрештою, основна думка матеріалу – розказати про цю людину чи проєкт, а не зробити це якомога швидше чи клікбейтніше.

Примітно, що поради, надані ромськими діячами у більшості випадків перегукуються з тими, якими поділилися експертки. Так, одна з відомих ромських діячок Запорізького регіону, президентка Об'єднання ромських жінок «Голос Ромні» і регіональна координаторка Українського жіночого конгресу в Запорізькій області Анжеліка Белова також наголошує на важливості вживання коректної лексики. Вона пояснює, що з ромської мови слово «ром» перекладається як «чоловік», а «ромні» (у множині – «ромня») – це «жінка». Також на позначення ромських жінок прийнято говорити «ромка», «ромки».

Аналогічно до попередніх експерток, Белова звертає увагу на те, що журналісти, які прагнуть працювати з ромською тематикою, мають бути у ній обізнані. На її переконання, медійникам слід ознайомлюватися з термінами, які вживають їхні співрозмовники, а потім перевіряти їх під час редагування.

Сама ромська активістка також стикалася з некоректним висвітленням її історії у медіа. У 2021 році вона, як очільниця організації «Голос Ромні» дала інтерв'ю журналістці газети «Пульс: новини, факти, коментарі». Згодом на шпальтах газети з'явився матеріал, який опублікували без попереднього узгодження з героїнею тексту. Інтерв'ю відрізнялося від слів Анжеліки, а також було наповнене мовою ворожнечі, ксенофобними та стереотипними висловлюваннями, зокрема, «позолотити ручку», «одноплемінниця», «бідно одягнути циганки, які ходять вокзалами» тощо. Коли Белова написала до редакції, щоб отримати пояснення щодо того, чому її цитати так змінили, їй відповіли, що це – «бачення редакторки».

Тоді вона звернулася до Комісії з журналістської етики. Зрештою медіаексперти побачили у публікації ознаки сексизму та дискримінації, тому дійшли висновку, що публікація «Шанс для ромських жінок порушує пункт 15 Кодексу етики українського журналіста. Комісія винесла газеті та журналістці Анжеліці Вельській дружнє попередження [55].

Белова поділилася думками щодо того, як журналісти можуть обирати теми для написання матеріалів на ромську тематику. На її бачення, ідеальні матеріали повинні не лише розповідати про якісь історії успіху, а акцентувати

увагу читачів на певному питанні, приміром, на працевлаштуванні. Щоб висвітлити цю проблему якісно, слід взяти фахові коментарі у ромських активістів та лідерів, які працюють у цій сфері.

«Якщо це історія про лідерів чи лідерок, мають бути значні досягнення у якійсь сфері. Особисто я часто бачу, що люди дивуються, коли дізнаються, що у мене є освіта, і що я добре говорю англійською. На маю думку, це пов'язано з таким підходом до висвітлення ромської громади у медіа та стереотипами», – пояснює вона.

Також діячка просить журналістів не згадувати про національність фігурантів справ у новинах про будь-які порушення закону, оскільки це може посилити дискримінацію якоїсь групи суспільства.

Думками на тему того, як медіа мають висвітлювати ромську тематику під час кризових ситуацій, поділився і проєктний менеджер Ромського жіночого фонду «Chiricli» Юліан Кондур. Він, як і Ірина Небесна, наполягає на тому, що про ромську спільноту не слід писати, як про щось екзотичне. За його словами, такий підхід можна пов'язати з тим, що у художній літературі та кінематографі ромів завжди зображували як яскраву етнічну спільноту – з певними традиціями, культурою, піснями, танцями, а також одягом та зовнішністю. Однак сьогодні журналісти радше мають підкреслювати те, що українське суспільство різноманітне, і це нормально.

Що стосується коректної термінології, Кондур також зазначає, що місця компактного проживання, де мешкають роми, не слід називати «таборами» чи «хуторами». За його словами, культура спільного побуту, яка виражається у такому спільному проживанні, також пов'язана з соціальним та історичним контекстом. В умовах економічного занепаду та бідності, ромській спільноті було складно виживати окремо одне від одного, тому вони мешкали групами. Деякі з них живуть декількома родинами в одному будинку і зараз.

Подекуди у таких громадах мешкають і особи без документів. Раніше у їхніх колах часто жартували, мовляв, «немає паспорта – немає проблем». Однак сьогодні, за спостереженнями Юліана, більшість ромів усвідомлюють важливість

дотримання документів, оскільки без них вони не можуть реалізувати власні права, зокрема, розпоряджатися майном, отримати якісну освіту та працевлаштуватися тощо. Важливу роль у питанні документування населення відіграють і журналісти, які висвітлюють це питання у заохочувальному контексті. Кондур наголошує, що слід писати про важливість отримання документів і можливості, які це дає, а також прописувати алгоритм дій як саме можна отримати паспорт чи свідоцтво про народження – звернутися до медіаторів чи спеціальних установ.

Крім того, експерт вважає, що будь-який матеріал має бути збалансований, а ще у ньому має простежуватися причинно-наслідковий зв'язок. «Про ті речі, які неоднозначно сприймаються у суспільстві, слід розповідати не однобоко, а показувати чому з'явився такий стереотип, чим зумовлена така закритість ромської спільноти, як складне минуле впливає на колективну свідомість сучасних ромів тощо», – пояснює він, звертаючи увагу на важливість вивчення ромської історії та історії України загалом.

Отже, узагальнюючи поради українських журналісток Ірини Виртосу, Олександри Горчинської та Ірини Небесної, а також ромських діячів Анжеліки Белової та Юліана Кондура, можна побачити, що всі експерти наголошують на важливості коректної термінології та викоріненні стереотипів. За їх словами, варто використовувати терміни, які не лише відповідають сучасним стандартам, а й враховують погляди та уявлення самої ромської спільноти. Також слід уникати стереотипного зображення ромів як чогось екзотичного чи химерного.

Під час різноманітних кризових ситуацій ромську спільноту слід розглядати як важливу та рівноцінну складову українського суспільства. Підкреслення журналістами різноманітності і індивідуальності ромів допомагає подолати міфи та уявлення щодо цієї спільноти. Варто пам'ятати, що серед ромів, як і серед людей будь-якого етнічного походження, є як успішні та освічені представники, так само і маргіналізовані особи. Медійники не мають протиставляти одну національну спільноту іншій, оскільки всі вони – рівноправні громадяни України.

І журналістки, і ромські активісти радили ЗМІ, висвітлюючи будь-які події, пов'язані з життям ромів, звертати увагу на соціальний та історичний контекст. Усвідомлення причинно-наслідкового зв'язку не тільки сприяє глибшому розумінню проблем та досягнень цієї етнічної спільноти, а й змушує ставитися до неї з більшим розумінням та терпимістю.

Останнє, на що ми та експерти неодноразово звертали увагу – це дотримання балансу в матеріалах. Медійні матеріали повинні містити достатньо контексту для розуміння різних явищ, пов'язаних з ромською спільнотою, а також мають бути написані простою та доступною для сприйняття мовою, але без оціночних суджень та дискримінаційних висловлювань.

Особливо важливим є дотримання цих правил і під час повномасштабної війни, коли рівень напруги у суспільстві і так надзвичайно високий. Ці відомості про права ромської спільноти та важливість їх дотримання можуть підвищити громадську свідомість читачів та їхню активність у захисті прав людини.

Вважаємо, що зібрані нами поради можуть стати у нагоді журналістам-початківцям, а також студентам факультетів журналістики. Ці поради можуть бути включені до навчальних програм, аби допомогти молодим медійникам зрозуміти важливість культури та історії у висвітленні чутливих тем.

Крім того, проведення майстер-класів та тренінгів на базі цих порад також може сприяти покращенню навичок майбутніх журналістів у роботі з ромською тематикою, а також з тематикою національних та етнічних спільнот у цілому.

ВИСНОВКИ

Під час російсько-української війни висвітлення журналістами ромської тематики у медіапублікаціях набуло особливої актуальності та значущості. Зіштовхуючись із різноманітними викликами та завданнями, українські медійники постали перед завданням врахувати не лише військові та політичні аспекти конфлікту, але й розглядати вплив російської агресії на національні меншини та етноси, які мешкають на території України. Зокрема, йдеться і про ромську спільноту. У цьому контексті ми прагнули дослідити, яким чином змінювалася динаміка та тон висвітлення ромської тематики у ЗМІ впродовж періоду російської агресії з 2014 по 2023 роки включно, а також зібрати ефективні рекомендації та практичні поради для роботи над цією чутливою темою.

Проаналізувати становлення української адвокаційної журналістики, ми дійшли висновку, що впродовж останніх років спостерігається зростання кількості засобів масової інформації та журналістських проєктів, спрямованих на адвокацію, боротьбу з дискримінацією, захист прав національних спільнот тощо.

Адвокаційна журналістика спрямована на розв'язання конкретних соціальних, економічних та політичних проблем, а також на підтримку прав та інтересів вразливих груп населення. У розрізі цього питання ми також аналізували специфіку конфліктно-чутливої журналістики. Вона вимагає від журналістів особливого підходу до вибору тем, аналізу інформації та її представлення. Головна мета конфліктно-чутливої журналістики – це забезпечення об'єктивної та збалансованої інформації про конфліктні події, уникнення маніпуляцій та сприяння розумінню причин і наслідків конфлікту.

Специфіка такого виду журналістики полягає в уважному аналізі джерел інформації, перевірці їх достовірності та об'єктивності. Журналісти, які займаються конфліктно-чутливою журналістикою, повинні бути емпатійними, мати глибоке розуміння суспільно-політичної ситуації, здатність аналізувати події з різних точок зору та відображати різноманітні погляди та думки.

Дослідивши ромські медіа «Chiriklo» та «Roma.UA», а також проєкт «Романо дживіпен», який виходить на «Суспільне Ужгород», ми з'ясували, що на початку бойових дій на Сході України ці медіа недостатньо висвітлювати життя ромської спільноти крізь призму війни. Під час часткової тимчасової окупації Донецької та Луганської областей, а також анексії Криму, ромські медіа приділяли особливу увагу своєму національному контексту, ймовірно, ставлячи перед собою завдання зберегти власну культурну спадщину.

Після початку повномасштабного вторгнення, коли війна торкнулася більшості українців, зокрема й ромського походження, видання «Roma.UA» та телевізійний проєкт «Романо дживіпен» почали активно висвітлювати питання біженців і внутрішньо переміщених ромів а також розповіли історії ромських волонтерів та захисників. Такі зміни є логічними та важливими, оскільки таким чином медіа і окремі проєкти можуть брати участь у висвітленні та розв'язанні соціальних проблем та одночасно зберігати свою культуру та традиції.

Розглянувши матеріали всеукраїнських медіа «Суспільне Новини» та «Hromadske», за період квітень 2014 (початок війни на Сході) – грудень 2023, ми визначили головні особливості репрезентації ромів у засобах масової інформації як учасників російсько-української війни. Перш за все, слід зауважити, що і ромські, і всеукраїнські медіа, на початку війни на Сході України недостатньо висвітлювати життя ромської спільноти у цьому контексті. Розглянувши матеріали, опубліковані у період 2014-2023 роки, ми відзначили, що роми виступають у них у таких ролях: крадії, військослужбовці, митці, злочинці, внутрішньо переміщені особи та постраждалі внаслідок дискримінації. Такі результати моніторингу, на нашу думку, є цілком очікуваними та передбачуваними, оскільки навіть якісні всеукраїнські ЗМІ мають певні прогалини у висвітленні питань, пов'язаних з ромською спільнотою.

Також примітно, що у переважній більшості матеріалів роми фігурують як знеособлені, узагальнені та другорядні персонажі: часто їм не дають можливості висловитися, і події, у яких вони є безпосередніми учасниками, висвітлюють однобоко та незбалансовано. Водночас слід відзначити, що у декількох матеріалах

ромів було зображено як освічених та успішних людей, лідерів своїх громад тощо. Однак такі тексти радше є виключенням, аніж правилом.

Ми систематизували помилки, яких під час роботи з ромською тематикою припускаються регіональні онлайнві медіа, які функціонують у західних регіонах України. Для цього нами було проаналізовано два медіа – «Zaxid.net» та «Закарпаття онлайн», які займаються висвітленням цієї тематики на постійній основі. Причиною цього є те, що саме у цих регіонах мешкає найбільша кількість ромів. У матеріалах, опублікованих у цих виданнях у досліджуваний період, ми зафіксували наступні порушення: використання журналістами емоційно насиченої лексики та некоректних термінів («цигани», «циганчуки», «циганчата», «ромська мафія», «ромський барон»); неправильне вживання слів «табір» та «хутір» для опису місць компактного проживання; висміювання неписьменності ромської громади; створення мовних конструкцій, які вказують на певну неадекватність дій ромів; нав'язування стереотипу про те, що роми нібито викрадають дітей; екзотизація та містифікація життя ромської громади; ігнорування принципу презумпції невинуватості (ромів часто називали «зłodіями», «злочинцями»); етнічний профайлінг (вказування на етнічне походження підозрюваних у злочинах); віктимізація ромів, постраждалих внаслідок нападів на них.

Крім того, ми відслідкували основні тенденції висвітлення теми злочинів на ґрунті ненависті є у медіа «Українська правда» та «Радіо Свобода». Так, з роками спостерігається збільшення кількості публікацій про напади на ромську спільноту, розкриття історій постраждалих та увага до реакції правоохоронних органів. Більшій популярності набирають аналітичні, які допомагають розібратися у причинах та наслідках ромофобії. Перехід від описового до аналітичного формату свідчить про поглиблення розуміння проблеми та зміщення акценту на необхідність ефективної взаємодії між державними та громадськими структурами для її подолання. Однак залишаються недослідженими випадки злочинів на ґрунті ромофобії, що вчинені російськими військовими на окупованих територіях та в зонах активних бойових дій.

Прикладом якісного та взірцевого медіа ми вважаємо правозахисне видання «ZMINA». Ми проаналізували його наповнення, а також долучилися до створення декількох розгорнутих текстів, що стосуються життя ромської спільноти під час повномасштабної війни. У межах нашого дослідження, ми розглянули редакційну політику цього медіа, а також узагальнили правила, якими керуються журналісти та редактори цього ЗМІ під час створення чутливих матеріалів на тему національних спільнот та, зокрема, ромів.

У дипломній роботі було систематизовано і узагальнено експертні поради щодо коректного висвітлення ромської тематики у ЗМІ шляхом проведення п'яти експертних інтерв'ю: з медіаекспертками та журналістками Іриною Виртосу, Олександрою Горчинською й Іриною Небесною, а також ромськими діячами – Юліаном Кондуром та Анжелікою Белою. Їхня основна і загальна порада полягає у використанні коректної термінології та викоріненні стереотипів. Важливо, за словами експертів, також враховувати погляди та думки ромської спільноти (йдеться про правило «Нічого про нас без нас») та уникати екзотизації цієї етнічної спільноти.

Як під час кризових ситуацій, так і у мирні часи, ромську спільноту слід розглядати як рівноправну складову українського суспільства, не протиставляючи її іншим національностям та етносам. Враховуючи соціальний та історичний контекст, а також культуру та традиції ромів, варто уникати дискримінаційних висловлювань у медійних матеріалах та дотримуватися балансу думок і враховувати різні точки зору.

У підсумку, варто зазначити, що важливість якісної репрезентації ромської спільноти в медіа сприяє відстоюванню її прав, боротьбі зі стереотипами та розбудові позитивного сприйняття українським суспільством. Подальше дослідження цієї теми та реалізація рекомендацій можуть сприяти покращенню якості конфліктно-чутливої журналістики у розрізі адвокації та зміцненню міжетнічного діалогу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацюкова С., Виртосу І. Адвокаційна журналістика: світовий та український досвід. *Посібник для журналістів з активною громадянською позицією*. Луганськ, 2013. 70 с. URL : <http://surl.li/qwxvvi> (дата звернення: 10.09.2023).
2. Безкоровайна М., Орлова Д., Шутов Р., Заславський Є. Долаючи бар'єри : Роль ЗМІ у висвітленні конфліктно-чутливих тем. Спеціальний звіт. *Офіс Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, ГО «Детектор Медіа»*. 2016. 48 с. URL : <http://surl.li/qwxvix> (дата звернення: 15.11.2023).
3. Василенко М. Принцип «дзеркала» як заповідь професійного журналіста. Актуальні питання масової комунікації: щорічний інформ. бюл., періодичне наук. вид. Київ, Інститут журналістики, 2000. Вип. 1. С. 5-7. URL : <http://surl.li/rdhqc> (дата звернення: 25.01.2024).
4. Васіна О. Журналістські стандарти під час війни: актуальні як ніколи чи не відповідають дійсності. *Накупіло Освіта*. 2023. URL : <http://surl.li/qwxwa> (дата звернення: 10.11.2023).
5. Виртосу І. Маніпуляції та захист бізнес-інтересів – це не правозахисна журналістика. *Детектор медіа*. 2019. URL : <http://surl.li/qwxwf> (дата звернення: 20.12.2023).
6. Виртосу І., Марченко І. Правозахисна журналістика: осмислення шляхів розвитку. *Права людини та масмедіа в Україні*. Частина 3 : Збірник конспектів лекцій. Київ, Інститут журналістики, 2021. С. 7-13.
7. Виртосу І., Шендеровський К. Правозахисна або адвокаційна журналістика: концептуальний підхід становлення та розвитку медіадіяльності. *Права людини та мас-медіа в Україні : збірник конспектів лекцій*. Київ : Інститут журналістики, 2018. С. 16-26.
8. Виртосу І., Шендеровський К. Це не лише про меншини. *MediaLab Online*. 2018. URL : <http://surl.li/qwxxxx> (дата звернення: 10.10.2023).

9. Голуб О., Веснянка О. Медіа без упереджень: слова мають значення. *Рада Європи*. 2018. 34 с. URL : <http://surl.li/cboif> (дата звернення: 12.11.2023).
10. Гузенкова Д., Максименко О., Ославська С., Фесенко Б. Барон чи "барон"? Як зміна риторики впливає на сприйняття ромських громад. УП. Життя. 2018. URL : <http://surl.li/qwxуu> (дата звернення: 05.11.2023).
11. Гулан Я. Закарпатській онлайн-ЗМІ не називають своїх власників, а деякі – і редакторів. Інститут масової інформації. 2018. URL : <http://surl.li/qwxzi> (дата звернення: 11.12.2023).
12. Дев'ять онлайн-медіа, що стали найякіснішими: моніторинг ІМІ. Інститут масової інформації. 2022. URL : <http://surl.li/qwyni> (дата звернення: 03.08.2023).
13. Декларація принципів поведінки. Національна спілка журналістів України. URL : <https://nsju.org.ua/povedinka/> (дата звернення: 26.09.2023).
14. Журналістська етика на конкретних прикладах: серія пояснювальних відео від КЖЕ. Комісія з журналістської етики. 2021. URL : <http://surl.li/qwуnp> (дата звернення: 10.11.2023).
15. Журналістська етика на практиці в часи війни: пояснювальні відео від КЖЕ. Комісія з журналістської етики. 2023. URL : <http://surl.li/qwynt> (дата звернення: 10.11.2023).
16. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *База даних «Законодавство України»*. URL : <http://surl.li/duplp> (дата звернення: 26.09.2023).
17. Захарченко О. Стандарти журналістики : основи професіоналізму чи застарілі рамки? Інститут масової інформації. 2017. URL : <http://surl.li/eedhy> (дата звернення: 30.09.2023).
18. Звернення до ЗМІ українці вважають найефективнішим способом захисту своїх прав (результати опитування). Національна спілка журналістів України. 2020. URL : <http://surl.li/qwуoe> (дата звернення: 12.10.2023).

19. Зенталь О. Чому журналісту варто займатися захистом прав людини? *Публіцистичне есе з «Правозахисної журналістики»*. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка. URL : <http://surl.li/qwyok> (дата звернення: 24.12.2023).
20. Іванюха Т. Адвокаційна журналістика як світова медіапрактика та метажанр. *Держава та регіони*. Серія : Соціальні комунікації. 2020. № 2. С. 35-40. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2020_2_7 (дата звернення: 11.10.2023).
21. Інформаційно-аналітичне агентство «РомаУА». URL : <https://roma.ua.org.ua/> (дата звернення: 20.01.2024).
22. Касьян Т. Довідник безбар'єрності. *Без бар'єрів*. Харків : IST Publishing, 2022. 214 с. URL : <https://bf.in.ua/> (дата звернення: 25.03.2023).
23. Кодекс етики. Комісія з журналістської етики. URL : <https://cje.org.ua/ethics-codex/> (дата звернення: 30.09.2023).
24. Конституція України : Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL : <http://zacon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 12.12.2023).
25. Конфліктно-чутлива журналістика : короткий словник-довідник термінів і понять / уклад. Н. Виговська, Ю. Любченко, К. Сірінюк-Долгарьова. Запоріжжя : ЗНУ. 2019. 94 с.
26. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.
27. Куляс І. Стандарти й етика журналістики в умовах неоголошеної війни. Детектор медіа. 2014. URL : <http://surl.li/qwyot> (дата звернення: 10.11.2023).
28. Лукеренко К. Chiriklo на Ранковій хвилі. Громадське радіо. URL : <https://hromadske.radio/podcasts/chiriklo> (дата звернення: 20.01.2024).
29. Любченко Ю., Мірошніченко П. Специфіка викладання інклюзивної журналістики в умовах війни. *Журналістика майбутнього: виклики, тенденції, перспективи розвитку*. Львів. 2022. С. 49-52. URL : <http://surl.li/qwyow> (дата звернення: 10.10.2023).
30. Методологія моніторингу конфліктно-чутливого висвітлення проблем соціальних груп, дотичних до конфлікту, в українських телевізійних ЗМІ.

Координатор проектів ОБСЄ в Україні, ГО «Телекритика». 2015. URL : <http://surl.li/rdhjd> (дата звернення: 30.09.2023).

31. Міжетнічні упередження в Україні. *Київський міжнародний інститут соціології. 2018. URL : <http://surl.li/qwyoх> (дата звернення: 16.11.2023).*

32. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 р. URL : <http://surl.li/accjy> (дата звернення: 12.10.2023).

33. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ. Організація Об'єднаних Націй від 16.12.1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 26.09.2023).

34. М'ясоєдов С. Роми в інфопросторі здебільшого залишаються в ролі «крадіїв», «злочинців» і «жебраків». Детектор медіа. 2021. URL : <http://surl.li/qwурj> (дата звернення: 16.11.2023).

35. Наказ головнокомандувача Збройних Сил України №73. *Міністерство оборони України. 2022. Київ. URL : <http://surl.li/qwурm> (дата звернення: 30.09.2023).*

36. «Орки», «рашисти» та «путін»: КЖЕ дала рекомендації щодо стилістично забарвленої лексики в ЗМІ. Детектор медіа. 2022. URL : <http://surl.li/qwурр> (дата звернення: 12.11.2023).

37. Островська Н., Шендеровський К. Інклюзивний підхід у професійній підготовці журналістів. *Права людини та масмедіа в Україні. Частина 3 : Збірник конспектів лекцій. Київ, Інститут журналістики, 2021. С. 105-120. URL : <http://surl.li/qwуру> (дата звернення: 11.12.2023).*

38. Поширення мови ворожнечі – один з інструментів гібридної агресії Росії: Представник Уповноваженого Михайло Спасов виступив на конференції у Варшаві. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. 2023. URL : <http://surl.li/qldce> (дата звернення: 30.12.2023).*

39. Правила для журналістів щодо поведінки з військовими. Інститут масової інформації. 2022. URL : <http://surl.li/осенс> (дата звернення: 30.09.2023).

40. Приступенко Т. Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації : навч. посіб. Інститут журналістики, Київ, 2004. 375 с.
41. Про Комісію з журналістської етики. Комісія з журналістської етики. URL : <https://cje.org.ua/about/> (дата звернення: 30.09.2023).
42. Про медіа : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 16.11.2023).
43. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 21.09.2023 № 3389-IX. URL : <http://surl.li/hadbu> (дата звернення: 12.10.2023).
44. Протидія перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів в Україні : методичні рекомендації. Київ, 2017. 128 с. URL : <http://surl.li/qwuyqr> (дата звернення: 30.09.2023).
45. Професійні журналістські стандарти: інформаційна довідка. Інститут масової інформації. 2020. URL : <http://surl.li/bksle> (дата звернення: 30.09.2023).
46. Радіо Свобода Україна. URL : <https://www.radiosvoboda.org/> (дата звернення: 20.01.2024).
47. Радченко Я. Specifics of coverage of the genocide of the Roma and Jewish population of Ukraine in the human rights media “ZMINA”. *Політика пам'яті. Досвід Європи для України. Матеріали I Міжнародної наукової конференції 17–18 листопада 2023 р.* Запоріжжя. С. 128-134. URL : <http://surl.li/ltant> (дата звернення: 12.12.2023).
48. Рекомендації журналістам щодо організації роботи на військових об'єктах та в районах бойових дій в умовах воєнного стану. *Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України.* Київ, 2024. URL : <http://surl.li/rbuprg> (дата звернення: 25.01.2024).
49. Рожило М., Заболотна П. Особливості роботи журналіста з соціальночутливими темами в медіа під час війни (на прикладі людей із порушенням слуху). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2023. Т. 34. № 2 .Ч. 2. С. 141-145.

50. Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті» : посібник для України. Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини. Варшава. 28 с. URL : <http://surl.li/mcact> (дата звернення: 12.10.2023).

51. Ромське життя / Романо дживіпен. Суспільне Ужгород. URL : <https://uz.suspilne.media/programs/99> (дата звернення: 20.01.2024)

52. Сірінюк-Долгарьова К., Радченко Я. Специфіка ромської тематики у новинах українських медіа під час повномасштабної війни. *V Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми медіапростору»*. Науково-навчальний Інститут журналістики. С. 203-208. URL : <http://surl.li/ltant> (дата звернення: 16.11.2023).

53. Сірінюк-Долгарьова К., Радченко Я. Підходи онлайн-медіа до висвітлення ромської тематики в період повномасштабної війни. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. 2023. № 3 (55). С. 72-78.

54. Сірінюк-Долгарьова К., Радченко Я. Romaphobia in the lens of journalism: an analysis of media coverage of ethnic hate crimes during a full-scale war. *Європейські цінності і медійні стандарти: контекст російсько-української війни : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 19-20 жовтня 2023 року)*. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. С. 99-104. URL: <http://surl.li/qwurg> (дата звернення: 30.12.2023).

55. Спільна заява Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства оборони України та представників ЗМІ. Детектор медіа. 2022. URL : <http://surl.li/rburh> (дата звернення: 25.01.2024).

56. Ставнійчук О. Адвокаційна журналістика: камені спотикання. Детектор медіа. 2015. URL : <http://surl.li/qwurg> (дата звернення: 12.10.2023).

57. Суспільне Новини. URL : <https://suspilne.media/> (дата звернення: 20.01.2024).

58. Тарасюк В. Висвітлення ромської проблематики в ЗМІ: пошук балансу. *Права людини та мас-медіа в Україні : збірник конспектів лекцій*. Київ, Інститут журналістики. 2018. С. 207-214. URL : <http://surl.li/ofzlv> (дата звернення: 16.11.2023).

59. Теревус О. Права людини та журналістська етика: взаємозв'язок і підсилення. *Права людини та мас-медіа в Україні : збірник конспектів лекцій*. Київ, Інститут журналістики. 2018. С. 61-57.
60. Толокольнікова К., Демченко О. Ольга Веснянка про «мову ворожнечі»: «Освітні заходи для медійників і медійниць не завадять». Детектор медіа. 2017. URL : <http://surl.li/jyzkm> (дата звернення: 03.08.2023).
61. Українська правда. URL : <https://www.pravda.com.ua/> (дата звернення: 20.01.2024).
62. Центр прав людини «ZMINA». URL : <https://zmina.info/> (дата звернення: 15.12.2023).
63. Чабанова В. Що розповідають про ромів українські медіа. Детектор медіа. 2012. URL : <http://surl.li/qwysv> (дата звернення: 16.11.2023).
64. Чернявська Л., Тяпкіна Н. Роль журналістики в поширенні недискримінаційного ставлення до так званих вразливих груп: обумовленість контенту та продуктів. *Права людини та масмедіа в Україні*. Частина 3 : Збірник конспектів лекцій / за ред. Виртосу І., Шендеровського К. Київ, Інститут журналістики, 2021. С. 121-128.
65. Щодо скарги на публікацію в газеті «Пульс: новини, факти, коментарі» (Кривий Ріг) «Шанс для ромських жінок». Комісія з журналістської етики. 2021. URL : <http://surl.li/qwysw> (дата звернення: 13.11.2023).
66. Ютченко А. Медіа і права людини: як розповідати про закони просто. *Європейська обсерваторія журналістики*. 2017. URL : <http://surl.li/qwytb> (дата звернення: 12.11.2023).
67. Як зробити щоб журналісти ставали ще ефективнішими, інформували громадян про важливі речі? *Управління зв'язків з громадськістю Збройних сил України*. 2022. URL : <http://surl.li/qwytf> (дата звернення: 10.11.2023).
68. Beman G., Calderbank D. The Human Rights-Based Approach to Journalism: Training Manuel Vietnam. Bangkok : UNESCO. 2008. 41 p.
69. Berry D. The poverty of networks. *Culture & Society*. 2008. № 25. P. 364-372.

70. Hromadske. URL : <https://hromadske.ua/> (дата звернення: 20.01.2024).
71. Intercultural Cities Index Charts. *Council of Europe*. 2020. URL : <https://icc.bak-economics.com/> (дата звернення: 01.12.2023).
72. Metcalf J. Ethics Codes: History, Context, and Challenges. *Council for Big Data, Ethics, and Society*. 2021. URL : <http://surl.li/qwytl> (дата звернення: 26.09.2023).
73. Nordenstreng K., Topuz H. *Journalist: Status, Rights and Responsibilities*. Prague, Tartu University Press. 1989. 320 p.
74. Salas B. *Basic Concept of Journalism*. *ED-Tech Press*. 2018. 316 p.
75. Zaxid.net. URL : <https://zaxid.net/> (дата звернення: 20.01.2024).

Декларація
академічної доброчесності
здобувача освітнього ступеня магістра
ЗНУ

Я, Радченко Яна Дмитрівна, студентка 2 курсу, форми навчання заочної, факультету журналістики, спеціальність журналістика, адреса електронної пошти yanaradchenko19@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Висвітлення ромської тематики в публікаціях українських медіа у період російської агресії проти України» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/ознайомлена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

–згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Радченко Яна Дмитрівна
 Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) _____